

Gamle Bøndergaarde og Huse i Københavns Amt.

Af Architect, Museumsinspektør *H. Zangenberg.*

I den Del af Østsjælland, som under et fælles Navn kaldes Københavns Amt, og som udgøres af den gamle Hedeboegn fra Køge og op over Roskilde, samt Amagerland og Egnen Nord for København indtil Farum og Rudeskov, findes i vor Tid kun et meget sparsomt Antal af gamle Bøndergaarde. Det er tydeligt, at der i denne Egn af vort Land er foregaaet en ret vidtstrakt Omdannelse, eller vel rettere en stærk Forsvinden af den gamle Byggeskik, som tidligere har været almindeligt herskende her, og som har præget denne Egns gamle Gaarde, og Aarsagerne til denne Byggeskiks Forsvinden har været mange.

Begyndelsen blev sikkert gjort ved Udskiftningen, hvor Gaardene med de bedste og de daarligste Bygninger blev udflyttede, de første fordi der ikke behøvedes ret megen Fornylse ved Genopførelsen paa Marken, og de sidste fordi de nu en Gang var daarlige og derfor snart skulde fornyes. Tilbage i Byerne blev da de Gaarde, hvis Bygninger var en Mellemtung mellem gammelt og nyt. De blev ganske vist ikke straks ombyggede, men med deres Modstandsdygtighed overfor Tidens Tand var det vist kun smaat bevendt.

Fra gammel Tid synes man i Københavns Amt, — endog i Skovegnene langs Amtets Grændser mod Vest og Nord, — ikke at have haft særlig rig Tilgang paa Egetømmer, det Træmateriale, der bedst har egnet sig til Bindingsværket, som overalt har været anvendt i de gamle Gaardes Ydervægge, og man har da ofte maattet erstatte dette vort fortrinlige og hjemlige Træmateriale med indført Fyr, ja hist og her endog med Bøg og El, hvad der naturligvis i en meget væsentlig Grad har

nedsat de gamle Bygningers Evne til at modstaa Vejrligets og Tidens ødelæggende Indflydelse. Dertil kommer, at Bindingsværket i denne Egn, som i de fleste andre sjællandske Egne, har været overmaade beskedent, ja man kunde næsten sige tømmerfattigt, og Tømmeret har ej heller været synderligt svært, hvad der yderligere har nedsat de gamle Bindingsværksbygningers Vejrbestandighed, og det er derfor let forstaaeligt, at Vedligeholdelsen af disse Gaarde ofte har voldt saa store Bryderier og Vanskeligheder, at man har foretrukket at opføre nye Bygninger i Stedet for at reparere paa de gamle. En medvirkende Aarsag til dette sidste maa sikkert søges deri, at de fleste af Amtets Bønder som Regel var ret velstillede i økonomisk Henseende, og naar de da genopbyggede deres Gaarde, brød de ofte med gammel Byggeskik og Tradition, især i Stuehusene, hvad de fleste af de yngre Gaarde, der nutildags findes i Amtets Landsbyer, vidner om. Men det er dog især Udviklingen i de sidste halvhundrede Aar, der har faret haardest frem mod de gamle Bygninger.

Byggeskikken i de faa resterende Gaarde, der fra gammel Tid er levnet os i Københavns Amt, falder i det væsentlige sammen med, hvad der kendes fra gamle Gaarde i andre Egne af Øst- og Midtsjælland, de har det samme beskedne og jævne, men maleriske Ydre, der vokser saa fortrinligt sammen med det sjællandske Landskab, at det sikkert ofte har været følt som et Savn i landskabelig Henseende, naar en saadan gammel Gaard forsvandt. Men har der saaledes i Gaardenes lave og smalle, hvidkalkede og straatakte Længer i det Ydre ikke været nogen synderlig Afvigelse fra de øvrige østsjællandske Gaarde, saa findes der dog visse Afvigelser i Bindingsværkets Konstruktion og i Stueskikken saavel paa selve Hedeboegnen som paa Amager.

De gamle Gaarde, som i Nutiden er tilbage i Københavns Amts gamle Landsbyer, er næppe stort ældre end fra det 18. og Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, og de viser sig alle at være firelængede Gaarde. Formen for Husmandsstedet er for Størsteparten den enlængede eller ogsaa Vinkelbygningen, og kun enkelte trelængede Boelssteder synes at have eksisteret hist og her, men de er sikkert Undtagelser fra Reglen. Slaar

Fig. 1. Stuelænge i Kløvested i Dalby Sogn, Ramsø Herred.
Fot. 1916 af H. Zangenberg.

man sig nu til Taals med, at den firelængede Gaardform er vor ældste og oprindelige, kommer man dog sikkert til kort. Den firelængede helt sammenbyggede Gaard er ganske vist gammel her paa Sjælland, og meget tyder paa, at denne Form her maaske endog kan føres tilbage til Middelalderens Slutning, men vi har haft andre Gaardformer og Typer i vort Land, der øjensynlig er betydeligt ældre end den firelængede, og ganske vist er disse i Nutiden forsvundne i Københavns Amt, men der findes dog enkelte Vink om, at disse har eksisteret.

Den enlængede Gaard, der var kendt viden om i Danmark i Middelalderen, og som indtil det 18. Aarhundrede har eksisteret paa Møn og endnu i vor Tid findes paa enkelte af de sydfynske Øer, genfindes ganske vist kun i Nutidens enlængede Husmandssteder i Københavns Amt, altsaa som Bygning for det mindre Jordbrug, og det er vel tvivlsomt, om man nogensinde vil finde Oplysninger om Eksistensen af enlængede Gaarde til det større Landbrug i denne Egn.

Anderledes gaar det imidlertid med *den tolængede Gaard*, som ogsaa er en Type, der kan føres tilbage til Middelalderen,

og som gamle Gildesskraaer (Gildesvedtægter) for Kallehave og Storehedinge minder om ved følgende Bestemmelse: „Den Gildebroder, for hvem den forreste Del af Huset, det er: Køkkenen eller Stue, brænder, eller ogsaa Laden med Kornet i den Gaard, som han bor i, ham skal alle Brødre give Stud (Understøttelse), nemlig 3 Penninge hver“. Her omtales altsaa kun to Huse til en Gaard, og saadanne tolængede Gaarde, der i Slutningen af det 17. Aarhundrede har været stærkt udbredt paa Møn, synes ogsaa at have eksisteret i Københavns Amts sydlige Del i det 17. og 18. Aarhundrede, omend der indtil videre kun kendes et Par ganske enkelte Oplysninger herom. Den ældste Oplysning findes i et Skifte efter Gaardmand Lavrids Knudsen, som døde i Ølsemagle i 1643, og da et saadant gammelt Skifte jo altid vil være af Interesse, og desuden hører sammen med en forlængst forsvunden Gaardtype, fremsættes det derfor her i sin Helhed:

„Bortskyldig Gæld var 204½ Daler 1 mark 2 skilling. Gods som fandtes paa Boligen: En sorthjelmet Ko 10 dl., en blakhjelmet Ko 9 dl., 2 Kvier, en brun og en blakket, 12 dl., 2 smaa Kalve 3 dl., 1 sort Hest, gildet, 8 dl., 1 gammel blakket Mær 5 dl., 1 sortlig brun Hingst 8 dl., Plovredskab, 1 Vognhammel 4 dl., En gammel Vogn 1 dl., Jernfang 9 mk., Slibesten med Trug og Tilbehør 1 dl., Trævare udi den lille Kælder 1 dl.

Adskillige Varer i Stegerset 3 mk., Trævare udi Bagherberget og andet 1 dl., 2 gamle Kister udi Stuen 3 dl., 1 Slagbænk uden Klæderne 3 dl., Skiven (Bordet) i Stuen 5 dl., 1 Fjellebænk 2 mk., 2 Bagstole (Stole med Ryg) 1½ mk., 1 do. ½ mk. De to bedste Svin 4½ dl., 9 do. 13½ dl., 5 smaa Grise 5 mk., 4 Høsthauffuer med Vogenbunden, et Læs Ved og nogen andre Træer 7 mk., 14 Gæs, unge og gamle, 3½ dl., Klæder udi Slagbænken udi Stuen 6 dl. Udi Stegerset Sengeklæder 3 dl., 9 Pund Grydekobber 9 mk., 2 smaa gamle Kedler 3 mk., 1 do. 9 mk.

18 skpr. Rugsæd a 3 mk. = 13½ dl., 18 skpr. Bygsæd i samme Mark a 1 dl. = 18 dl., 1½ skp. Ærtesæd 2 dl., 10 skpr. Havresæd 9 mk., 1½ Pund Bygsæd a 1 dl. pr. skp. = 36 dl. Den Eng som findes til Boligen i alle Vange og Moser, tilsammen for 10 dl.

Gaardsens Bygning udi Stuelængen, 10 Væggerum (Fag), 10 dl., Gadelængen 13 Væggerum 9 dl.

Summa 217½ dlr." —

At der ikke har været flere Bygninger til Gaarden ses deraf, at Summen af disse Bygninger medregnes til Boets Indtægt, og havde der været flere Bygninger til Gaarden, vilde disse utvivlsomt have været nævnt og vurderet sammen med Gade- og Stuelængen. Et andet Udsagn om en tolænget Gaard i Kag-

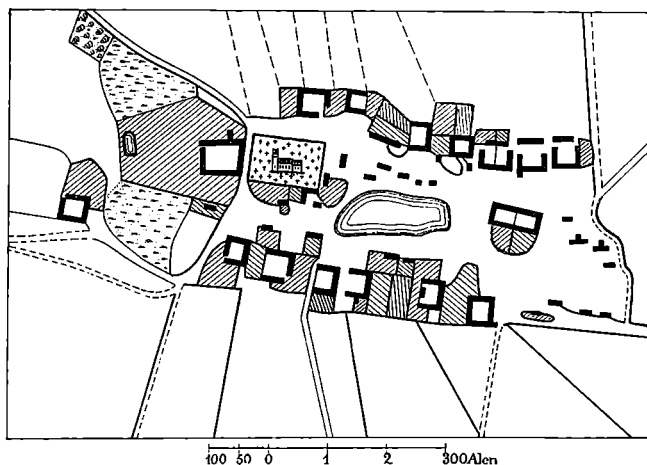

Fig. 2. Byplan af Sengeløse i Smørum Herred.
Fra Udskiftningskortet 1780.

strup (Karlstrup) findes i en Synsforretning, foretaget i 1753 for at undersøge Tilstanden af Bøndergodset under Gammel Køgegaard. I Synsforretningen hedder det:

„Kagstrup, No. 11. — Ole Larsen, Gaarden bestaar af 2 længer 29 Fag i maadelig Stand, Skorsteen, Bagerovn og Kiølnen i god Stand, 1 Jernkakkelovn tilhører Mons.r Brasch paa Gl. Kiøge Gaard, 1 Brøgger Kiedel paa ½ Td. er Eyendom. Indhave Gods i maadelig Stand, Besætningen er 4 vogn heste, 8te Plougbesten, 1 Ploug med behør, 1 Jern Harve, 2 Kroge (ældste Plovtype i vort Land) og 1 Tromle, 1 beslagen og 2 Træevogne, Qvæg 1 Koe, 1 Qvie og 1 Kalv, Faar 14 Stk., Sviin 19 stk., Brandredskab 2 Vandtønder og 1 Spand. I Gaarden er Inderste (Indsider) som benytter dem af *en Ildgrue som er gandske farlig og ubrugelig*“.

Da Resterne af disse Gaarde i Karlstrup og Ølsemagle i

Nutiden er forsvundne, er det naturligvis vanskeligt at gøre sig nogen Forestilling om, hvorledes de to Gaardes Længer har ligget for hinanden, men usandsynligt er det vel ikke, at de kan have ligget parallelt med hinanden, saaledes som det var Tilfældet i Landsbyen Sømark i Magleby Sogn paa Møn, samt i Thy og Vendsyssel, hvor denne Gaardtype har været særligt stærkt udbredt og senere, ved Tilbygninger i det 19. Aarhundrede, er blevet til tre- og firelængede Gaarde. En lignende Omdannelse af den tolængede Gaardtype kan muligvis have foregaaet paa Sjælland allerede ved Middelalderens Slutning, og naar man i en flerlænget sjællandsk Gaard finder Stald og Lade anbragt i én Længe, der ligger parallelt med Stuelængen, kan dette naturligvis være en Tilfældighed, men det kan maaske ogsaa være et Lævn eller en Paavirkning af den tolængede Parallelgaards Byggeskik, der kan være bibeholdt som Byggetradition gennem Tiderne i den flerlængede Gaard. Iøvrigt synes det som om man i de fleste af Gaardene i Københavns Amt som oftest har foretrukket at anbringe Staldene i Længerne, vinkelret paa Stuelængen.

Men har vi saaledes kun Antydninger af den tolængede Gaards Tilstedeværelse i Københavns Amt, er der til Gengæld ingen Mangel paa Beviser for, at *den trelængede Gaard* i det 18. Aarhundrede har været ligesaa udbredt og anvendt som den firelængede. Af den før omtalte Synsforretning over Bøndergaardene under Gl. Køgegaards Gods i 1753 ses det f. Eks., at der i Landsbyerne i Københavns Amt, hvori Godset ejede Gaarde, fandtes 13 trelængede, 12 firelængede og 2 femlængede Gaarde, og én Gaard bestod af tre og en halv Længe. Ser man endvidere paa Byplanen fra 1780 af Sengeløse i Smørum Herred, hvilken By hører til den Landsbyform, som man kalder en sluttet eller aflang „*Rundby*“, saa vil man snart se, at der blandt denne Bys 19 Gaarde, (heri medregnet Præstegaarden), findes 6 helt eller delvis sammenbyggede firelængede Gaarde, og 3 andre firelængede Gaarde, hvis tre Længer er sammenbyggede og den fjerde fritliggende, medens Resten, ialt 9 Gaarde, er trelængede. Af disse er de fire parvis sammenbyggede til de saakaldte „*Tvillinggaarde*“, som ikke har været sjældne i Landsbyerne i Københavns Amt.

I Sengeløse fandtes, som det ses, to forskellige Former af denne Art, idet den ene bestod af to sammenlagte og helt sammenbyggede Gaarde, som dannede en sluttet Firkant omkring Gaardspladsen. Ved den anden er Stuehusene sammenbyggede og danner en fritliggende Længe, medens de i Vinkel sammenbyggede Udhuse er lagte saaledes, at de danner en trefløjet Udlænge, der omslutter den fælles Gaardsplads. Paa

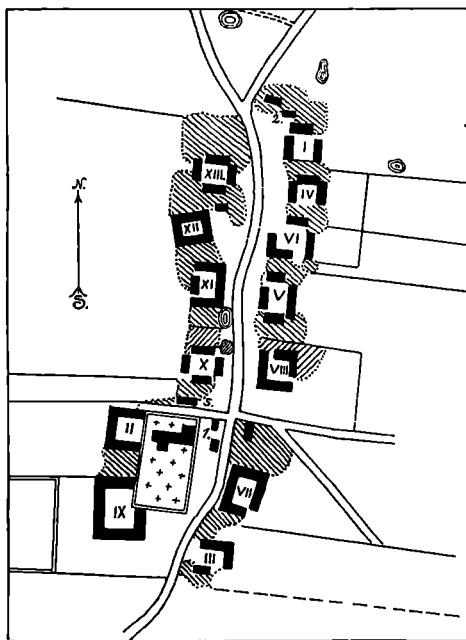

Fig. 3. Byplan af Højelse i Ramsø Herred. Fra Udskiftningskortet ca. 1790.

Byplanen ses endvidere i den øverste Gaardrække et overordentligt langt Hus, som meget vel kunde lede Tanken hen paa de førmtalte enlængede Gaarde, men det har dog næppe været andet og mere end et Husmandshus af en ret usædvanlig Længde.

De omtalte Tvillinggaarde kunde dog ogsaa have en anden Form end den, der ses paa Sengeløse-Byplanen, som f. Eks. i Assendrup By i Højelse Sogn, hvor de bestod af to trelængede sammenbyggede Gaarde, der var fælles om en fjerde Længe, som adskilte Gaardspladserne.

I selve Højelse By fandtes der, som det ses af Byplanen, fire trelængede Gaarde, I, IV, III og II, og Resten, ialt 9, var firelængede. Her har altsaa den firelængede Gaard faaet Overtaget, men der findes dog blandt disse kun en eneste helt sammenbygget Gaard XII og 4 andre, nemlig XI, IX, VII og VIII, der nærmer sig den helt sammenbyggede Gaard, og det er bemærkelsesværdigt, at Resten af Gaardene, baade de tre- og firelængede, har helt fritliggende Længer, eller kun et Par Længer sammenbyggede i Vinkel. Dette giver en Antydning af den Udvikling, der maaske er foregaaet med den sjællandske Gaard, idet den fra et Mindretal af Længer, der oprindeligt har været helt fritliggende, er blevet firelænget i Tidens Løb ved tilføjede Bygninger, efter som der ved udvidet Agerdyrkning blev Brug for dem. Det kan f. Eks. godt tænkes, at de firelængede Gaarde XIII, X og V kan være opstaaet af den trelængede Gaardform I og IV, og at den helt sammenbyggede Gaard XII kan være opstaaet ved Sammenvoksning af fire oprindeligt frit liggende Længer, blot ved at sammenbygge Hjørnerne.

Den helt sammenbyggede *firelængede* sjællandske Gaard, saaledes som vi kender den fra Nutidens gamle Gaarde, har dog ogsaa i visse Byer været fuldstændig eneraadende i Slutningen af det 18. Aarhundrede, hvad der sikkert fremgaar af adskillige af de Landsbyer, der er indtegnede paa Udskiftningskortene i Matrikularkivet, men der kan vist næppe være Tvivl om, at mange af disse Sammenbygninger oftest er sket i det 17. og 18. Aarhundrede. Selv om man i visse Byer har haft Tilbøjelighed til at bygge udelukkende firelængede Gaarde, saa var det dog kun i enkelte Tilfælde, at Længerne var helt sammenbyggede, saaledes som det ses af Billedet af Lejre i det 17. Aarhundredes Begyndelse, vistnok det ældste Billede af en sjællandsk Landsby, hvor kun Gaarden C, der laa paa den Plads, hvor den tidligere Kongeborg menes at have ligget, var helt sammenbygget, medens de andre havde én eller endog flere fritliggende Længer. Ejendommeligt ved dette Billede af Lejre er det skraa Hjørne med Indkørselsporten, der ligger tilhøjre for Gaarden C. Det er et Træk, som ikke er almindeligt kendt ved de sjællandske Gaarde, og det samme

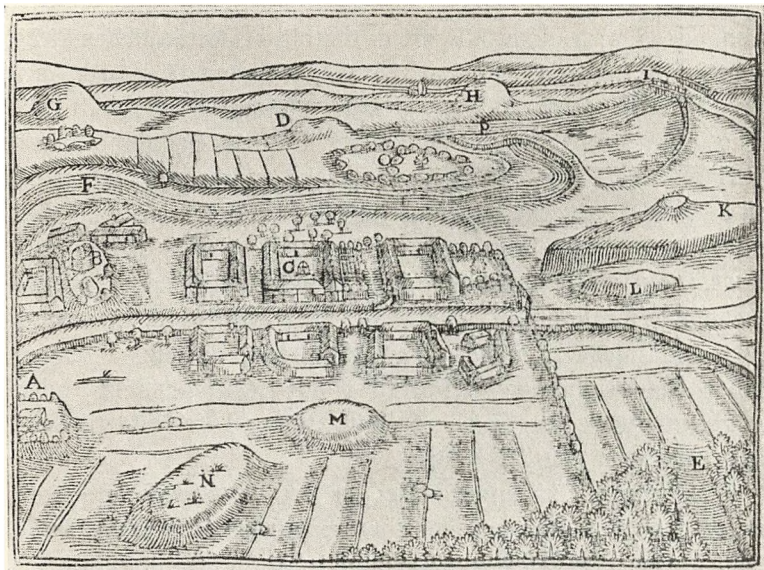

Fig. 4. Leire i Allerslev Sogn i den første Halvdel af det 17. Aarhundrede. Fra Stephanius' Udgave af Saxo Grammaticus. 1645.

gælder de afrundede Hjørner ved de to Gaarde i den nederste Gaardrække. De runde eller skraa Hjørner tilhører for det meste de nutidige gamle fynske Gaarde og maaske enkelte Gaarde paa Vestsjælland, men de har sikkert været sjældne i Københavns Amts Bøndergaarde, dog forekommer enkelte Tilfælde, f. Eks. i Kløvested i Dalby Sogn, hvor en Gaard paa Udskiftningskortet har fire saadanne skraat afskaarne Hjørner, hvorfor den i Grundplanen viser sig som en Ottekant, uden at Gaarden dog derfor kan siges at være ottelænget.

Iøvrigt ser man paa Udskiftningskortene Gaarde af de mest uregelmæssige Former, baade tre-, fire- og femlængede Gaarde, og disse sidste er ofte opstaaede ved, at en firelænget Gaards fjerde Længe danner et stumpvinklet Knæ, og saaledes bestaar af flere Fag end hvis Længen var bygget retlinjet. Enkelte Steder har en og anden Stuelænge kunnet have en Udbygning mod Havesiden, et saakaldet „Korshus“, hvori fandtes en „Korsstue“, en Blanding af Stue og Kammer, og undertiden en pænere Dagligstue.

Selve Gaardenes Størrelse varierede naturligvis meget. De tolængede Gaarde, som tidligere er omtalt, bestod saaledes af 23 og 29 Fag, en trelænget Gaard kunde i Midten af det 18. Aarhundrede have fra 22 Fag (Ølby i Højelse Sogn) indtil 47 Fag (Karlstrup), og en firelænget Gaards Fagantal kunde variere fra 37 Fag (Ølby) og maaske endnu mindre, og op til 54 Fag. Længerne benævnedes efter Verdenshjørnerne, dog kaldte man Beboelselængen „*Stuelængen*“ eller „*Vaaningshuset*“, og i det 17. Aarhundrede findes for de øvrige Længer Betegnelser som f. Eks. „den østre“ eller „søndre Lade“ o. s. v., eller blot alene „*Laden*“. Enkelte Steder kaldtes Længen langs Landsbygaden („*Forten*“) for „*Gadelængen*“ uden nogen nærmere Angivelse af dens Stilling i Forhold til Verdenshjørnerne eller dens Brug.

Af de gamle Skifteprotokoller fra det 17. Aarhundrede kan udledes en Del Benævnelser for Længernes forskellige Rum, som for en stor Del har været kendte og benyttede indtil vor Tid, og da de har stor Interesse, idet man gennem dem faar et ret paalideligt Indblik ikke alene i Indretningen af selve Boligen, men ogsaa i Udhusenes forskellige Rum i det 17. Aarhundredes Bondegaaarde, vil vi se lidt nøjere paa disse Benævnelser. Til de Rum, som maa henføres til Stuehuset, hører først og fremmest den daglige Stue, som benævnes slet og ret „*Stuen*“, og som findes anført saaledes i saa at sige alle Skifterne i de forskellige Byer i Sokkelund-, Smørum- og Ølstykke-Herreder i Tidsrummet 1630—77. Kun et enkelt Sted kaldes den „*Den daglige Stue*“ (Lyngby 1670) eller „*Den anden Stue*“ (Budinge 1678), i sidstnævnte Tilfælde sikkert kun, fordi der i Forvejen er nævnt „*Den store Stue*“, som utvivlsomt er Betegnelsen for den senere saakaldte „*Øverste-stue*“, et Navn der ikke synes at være blevet almindeligt før omkring 1800.

Storstuen nævnes iøvrigt kun i meget faa Skifter, og det samme er Tilfældet med „*Korsstuen*“, som tidligst omtales i Værløselille 1637. Derimod nævnes hyppigere „*Den lille Stue*“ (første Gang i Viksø 1633), — hvormed vistnok i enkelte Tilfælde har været forstaaet Dagligstuen, — og „*Kammerset*“ næst den lille Stue (i Lundtofte 1675). Desuden findes Stuer

som „*Den nye Stue*“ og „*Den grønne Stue*“, der synes kun at have været panelklædte Sengekamre. Af andre Stuer og Kamre nævnes endvidere „*Gavlkammeret*“ (Klovtofte 1641) samt „*Sengekammeret*“ (tidligst i Ejby 1643), og „*Gæsteherberget*“ (Værløselille 1637) eller „*Gæstekammeret*“ (Lyngby 1670), og med de sidste to Benævnelser menes sikkert det samme Rum, hvis Brug fremgaar af Ordet.

„*Gl. Faders Herberg*“ (Ejby 1643) er utvivlsomt en Aftægtsstue, derimod er det vanskeligere at forklare sig, hvad man har brugt „*Herrestuen*“ til, som forekommer i et Par Skifter (Gandløse 1638 og Herstedvester 1640), men maaske har ogsaa den været et Gæstekammer, da der findes Sengesteder heri og der hentydes til, at Rummet har været et Kammer. Til Tyendet har man haft følgende Rum: „*Drengheerberget*“ (dæt var Karlekammeret), og „*Bagherberget*“ eller „*Pigekammeret*“ (Solrød 1644), begge de sidstnævnte som Tjenestepigens særlige Sengekammer, hvis hun da ikke sov i en Slagbænk i „*Stegerset*“ (Køkkenet) som hos den rige Sognefoged Sylvester Jacobsen i Lyngby i 1670. Foruden Stegerset havde man Økonomirummene „*Bryggerset*“, „*Fadkælderen*“ eller „*Ølkælderen*“ eller blot „*Kælderen*“. Disse sidste tre Benævnelser gælder alle det samme Rum, beregnet til Øltønder, Saltkar og andet deslige, men de var ikke anbragt under Jordsmonnet som Kælderen i nutidig Forstand, de laa for det meste over Jordoverfladen, altsaa i samme Højde som Stuehusets andre Rum. Derimod har „*Jordkælderen*“, som nævnes 1670 i et Skifte fra Lyngby, jo nok været et virkeligt Kælderrum under et af Stuegulvene. Til denne lange Række af forskellige Rum i Stuehuset skal endnu føjes „*Spisekammeret*“ (Værløselille 1637) og „*Saltkammeret*“ (Herløv 1648) eller „*Saltherberget*“ (Værløselille 1637), som begge tjente til Opbevaring af Husets Madvarer, dog vistnok kun til de saltede og iøgede.

Af Udhusrum er allerede nævnt Drengheerberget, der som Regel var anbragt ved Staldene, og paa Staldrum findes følgende Benævnelser: „*Fæhuset*“, „*Kohuset*“ og „*Studehuset*“ (Vallensbæk 1641) samt „*Faarehuset*“, og Laderummene benævnedes „*Kornhuset*“ og „*Lo*“. En Benævnelse som „*Havrehuset*“ antyder, at man allerede i gammel Tid havde en Lade

til hver Sædart. Sluttelig kan som Udhusrum nævnes „*Huggehuset*“ (Ejby 1645) og „*Jernkammeret*“ (Herløv 1648). Sidstnævnte var utvivlsomt et Redskabsrum, hvori baade Jernfanget og Redskaber m. m. opbevaredes.

Efter denne Gennemgang af Rummene, som man havde dem i det 17. Aarhundrede, vil vi nu se noget nærmere paa, hvorledes de forskellige Rum var anbragt for hinanden, men maa da hertil bruge det 18. Aarhundredes Gaarde, fordi disse er de ældste, hvoraf vi i Nutiden kan skaffe os Grundplaner. Selve disse Grundplaner, der viser os *Indretningen af Gaardene*, er forholdsvis ensartede over Størsteparten af Københavns Amt, men der kan dog være nogen Forskel, navnlig med Hensyn til selve Stuehuset. Vi vælger først en Gaard i Amtets sydlige Del og vender os her især mod en af Gaardene i Skovegnene, nemlig i Kløvested By i Dalby Sogn.

Som det ses bestaar Gaarden af fire Længer, hvoraf den ene Ladelænge — Østlængen — er fritliggende, og Stuelængen ligeledes, derimod er Staldlængen sammenbygget med den anden Ladelænge, Sydlængen. I 1775 blev Gaarden bortfæstet til Niels Sørensen fra Gammerød, som i 1778 ombyggede Stuelængen, der endnu i 1916 bar hans og hans Hustru Ane

17 X 78

Anders Datters Navne NSS. AAD. i „*Dørhammeren*“, det vandrette Tømmerstykke over Hovedindgangsdøren. I 1807 gik Niels Sørensen paa Aftægt hos Sønnen Peder Nielsen, der fik Gaarden i Fæste. Samtidigt med P. Nielsens Giftermaal i 1815 fornyedes Stuens Bohave, men Stuen beholdt alligevel det gamle Præg, som det vil ses af Grundplanen. I 1826 blev Vestlængen ombygget, men den gamle Skik i Indretningen bibeholdtes. I Tidsrummet 1909—16 forsvandt de to sidste gamle Længer, men paa Grundlag af indhentede Oplysninger om Gaarden og en Synsforretning fra 1860, har det været muligt at fremskaffe en Grundplan, der viser Gaardens Indretning i Slutningen af 1700-Tallet. Denne Synsforretning lyder saaledes:

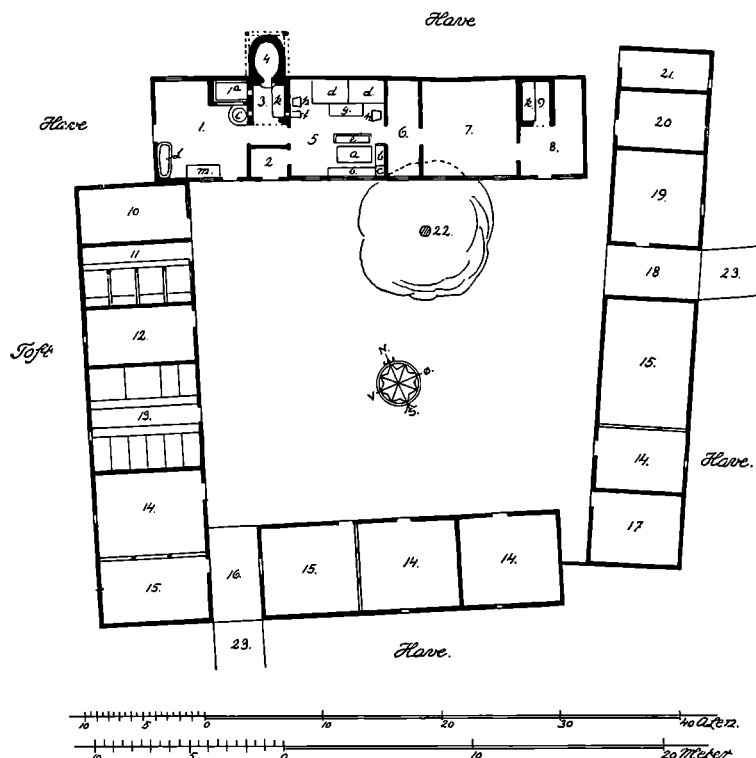

Fig. 5. Grundplan af en Gaard i Kløvested, Dalby Sogn. 1: 400.

- 1) Bryggers. 1a) Maltkølle. 2) Forstue. 3) Skorsten (Stegers).
 4) Bagerovn med Skur. 5) Dagligstue. 6) Kammer. 7) Øverstestue.
 8) Aftægtstue. 9) Skorsten. 10) Karlekammer. 11) Hestestald.
 12) Foderlo. 13) Kostald. 14) Lo. 15) Lade. 16) Tofteport. 17) Faarehus.
 18) Gadeport. 19) Hølade. 20) Huggehus. 21) Høns. 22) Skyts-træ (her en Ask). 23) Indkørsel.
- a) Bærd. b) Bordende- og Vinduesbænk. c) Vraaskab. d) Himmelsege.
 e) Foldebænk. f) Bilæggerovn. g) Kiste. h) Stole. i) Bryggerkedel.
 k) Arne. 1) Saltolde (Saltkar). m) Køkkenbord.

1. Stuelængden bestaar af 13 Fag, $38\frac{3}{4}$ Alen lang, $8\frac{1}{4}$ Alen bred, bygget af Ege-Under- og Fyrre-Overtømmer, klinede Vægge og Straatag, indrettet fra vestre Ende, 3 Fag til Køkken (skal være Bryggers), 1 Fag til Forstue og Skorsteen, 3 Fag til Stue, 1 Fag til Mellemstue, 3 til Øverstestue, 2 Fag til Skorsteen og Kammer, med Loft overalt. Denne Længde er forsynet med fornødne Vinduer og

- Døre med Beslag, samt Alt i god, beboelig Stand, uden Mangel.
2. Den østre Længde bestaar af 15 Fag (dette er en Fejlskrift i Synsforretningen, da en Sammentælling af de efternævnte Fag giver ialt 16 Fag), 34 Alen lang, $8\frac{1}{4}$ Alen bred, bygget af samme Slags Bygningsmateriale som forrige, indrettet fra nordre Ende, 1 Fag til Hønsehuus, 2 Fag til Huggehuus, 3 Fag til Hølade, 2 Fag til Port, 4 Fag til Lade, 2 Fag til Loe, 2 Fag til Faarehuus, forsynet med fornødne Port og Døre med Beslag, i god brugbar Stand uden Mangel.
 3. Den søndre bestaar af 11 Fag (ogsaa her er en Fejl, idet Tofteporten (16) ikke er nævnt i den efterfølgende Specificering af Rummene), 30 Alen lang, $7\frac{3}{4}$ Alen bred, af samme Bygning som forrige, indrettet fra østre Ende 3 Fag til Loe, 3 Fag til do., 3 Fag til Lade, og forsynet med de fornødne Døre og Port med Beslag, og Alt i god og brugbar Stand uden Mangel.
 4. Den vestre Længde bestaar af 14 Fag, $37\frac{3}{4}$ Alen lang, $9\frac{1}{2}$ Alen bred af samme Bygning som forrige, indrettet fra søndre Ende, 2 Fag til Lade, 3 Fag til Loe, 3 Fag til Stald, 2 Fag til Foderloe, 2 Fag til Stald, 2 Fag til Karlekammer, og forsynet med de fornødne Døre med Beslag, i god brugbar Stand uden Mangel.
 5. I Gaardens Toft en Brønd med Værk og Vippe i brugbar Stand.

Selv om Tegningen og Synsforretningen, samt Billedet, Fig. 1, giver et godt og fyldigt Billede af denne Gaard, skal der dog tilføjes nogle enkelte yderligere Oplysninger. Stuelængen ligger solret, — det vil sige med Gavlene i Øst og Vest, — og Vinduerne i denne Længe, hvoraf flere endnu i 1916 var blyindfattede med 9 Ruder i hver Ramme, vender alle imod Syd, for at Sol og Lys kan faa Adgang til Stuerne, naar dette da ikke forhindres af det store Gaardstræ, der her var en Ask, andre Steder en Lind, og som var Husets Skytstræ, der skulde beskytte det mod Brand og anden Fare. Vinduerne vender endvidere alle mod Gaardspladsen, for at man kunde holde Opsyn med, hvad der foregik her. I Gaardens Ydervægge var der

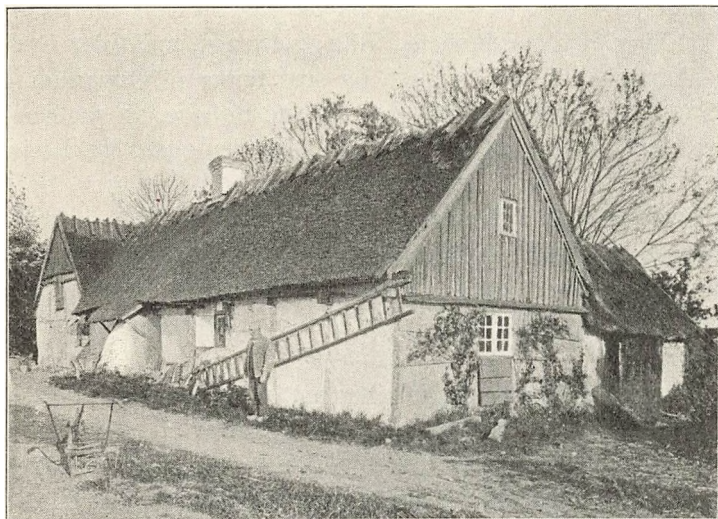

Fig. 6. Husmandssted i Kamstrup, Roskilde Frue Sogn. Kr. Hude fot.

kun meget faa Aabninger, som vendte ud mod Omverdenen, idet man vilde skærme sig mod Naboers og Fremmedes paa-trængende Nysgerrighed og være i Fred i sin Gaard, naar man havde stængt Porten. Endvidere maa Grunden til de faa og smaa Aabninger i Ydervæggene ogsaa søges i fjerne Ufredstiders Frygt for Overfald af omstrefjende Stimænd og Røvere.

Med Hensyn til selve Boligen skal her peges paa, at Indgangen til Dagligstuen (5) sker gennem en Forstue (2), hvori er anbragt en Rude for at skaffe lidt Lys ind til den store aabne Skorsten (3), der ogsaa kaldes Stegers, det egentlige Køkken, hvori al Madlavning saa at sige foregaar under aaben Himmel paa Arnen (k). Herpaa optændes Ilden, og paa en „Kedelkrog“ af Jærn, ophængt i en Jærnstang, der er indmuret i Skorstenen, ophænges Kogekarrene, eller ogsaa anvendes en „Trefod“ af Jærn, der henstilles over Ilden og bærer Gryderne eller Stegepanderne. Bemærkelsesværdigt er det, at der til denne Skorsten er anbragt 5 Ildsteder, nemlig *Køkkenarnen* (k), *Bilæggerovnen* (f), *Bagerovnen* (4), *Bryggerkedlen* (i) og *Maltkøllen* (1a). Bilæggerovnen, der her var fra ca. 1630, var støbt paa

Fossum Jærnværk i Norge og havde paa Siderne en Billedfremstilling af Evas Skabelse. Bilæggerovnen, hvori der fyres fra Skorstenen eller Stegerset, og som tjener til Opvarmning af Stuen, var i ældre Tid Stuens dyreste Bohave, og var Bondens Ejendom. Undertiden kunde Bilæggeren ogsaa være lejet af en anden og mere velstaaende Mand end Brugeren, hvad der ogsaa ses af Skifteforretningerne, og først sent, omkring 1770erne, begynder saavel Bilæggeren som Bryggerkedlen, indmuret i „Grue“ eller „Grube“, at blive fast Inventar, der fulgte med Bygningerne, naar de overleveredes til en ny Fæster.

Bagerovnen skyder sig ud i Haven, uden for Ydervæggen, som en mægtig Hvælvingskappe, beskyttet af et „Skjul“ eller „Skur“, der her er en lille Sidebygning for sig med et Vinkeltag over, men ofte var den dog kun beskyttet ved at Husets eller Længens Tag var forlænget ned over den og hvilede paa Støtter (se Fig. 6). Maltkøllen benyttes til Tilberedning af Maltet (det spirende Byg) til det hjemmebryggede Øl, og Køllens Ildsted kaldtes „Køllegrisen“. Da dette Ildsted har været meget brandfarligt, udskiltes Maltkøllen i senere Tider fra Stuehuset og indrettedes i et særligt Køllehus, som kunde være fælles for flere Gaarde, som f. Eks. i Højelse, hvor der fandtes et saadant, og naar der her var Malt paa Køllen, samledes Gaardens og Byens Ungdom og vaagede over Ilden om Natten.

Denne Sammentrækning af samtlige Gaardens Ildsteder om en Skorsten er typisk for den sjællandske Bondegaard og danner en Modsætning til den fynske og østjydske Gaards Deling og Gruppering af de samme 5 Ildsteder om 2 Skorstene. Den sjællandske Samling af Ildstederne ved en Skorsten er sikkert gammel og har ihvert Fald været kendt paa Sydsjælland fra omkring Midten af det 17. Aarhundrede. Imidlertid har det ofte paa Østsjælland staaet daarligt til med Hensyn til Skorstene og Ildsteder. Saaledes ser man f. Eks. at der i Sydsjælland endnu i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede var adskillige Steder, hvor der ikke fandtes Skorsten, og selv om der eksisterede saadanne, var Ildstederne ikke altid i den bedste Forfatning. I Københavns Amt har Forholdene vel næppe

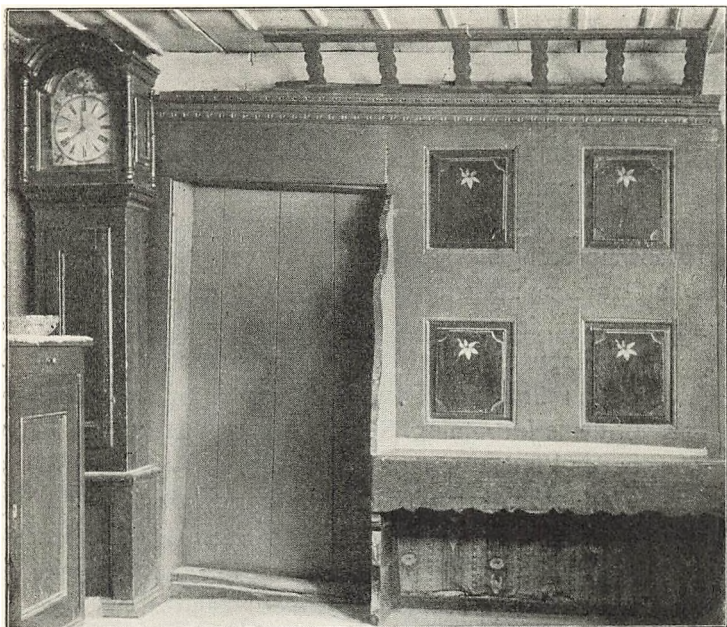

Fig. 7. Bordendebænk og Panel i Dagligstuen i en Gaard i Kløvested.
Fot. i 1916 af H. Zangenberg.

været stort bedre. I 1644 blev der foretaget Syn over samtlige Gaarde i Smørum Herreds Landsbyer, og heraf fremgaar det, at der i mange af Gaardene fandtes en hel Del „øde“ og „ulovlige“ Ildsteder. I 1675 fandtes i Brøndshøj en Del „ulovlige Ildsteder“, og i 1752 var Forholdene f. Eks. paa Gl. Køgegaards Gods endnu ikke de bedste.

Det var dog ikke selve Bønderboligernes Ildsteder, som det var galt fat med, men der boede i selve Gaardene en Del „Indenster“ (Indsiddere), der for det meste betjente sig af „farlige“, — „ubrugelige“ — og „udygtige Ildgruer“, og selv om der fandtes „Pibe Esser“, der var i god og lovlig Stand, saa havde man dog ogsaa f. Eks. et Sted „en Skorsten med en Træpibe oven i“, og et Par Steder „Fielle Esser“, som oven i Købet var lovlige, hvad der unægtelig synes at være en ret letsindig Legen med Ilden. Endnu kan man, som f. Eks. i Lyngby i et enkelt gammelt Stuehus, se, at saavel Spær som Lægter over Dagligstue og Køkkenet alle er sodsværtede og

røgede, og dette peger saa afgjort hen imod, at der ogsaa i Københavns Amt, for ikke saa lang Tid siden, har været Steder, hvor Skorstenene kun var ført nogle faa Fod op over Stuerne's Loftsbrædder og udmundede i Loftsrummet, hvorfra Røgen enten gennem et Hul i Tagets Rygning, den saakaldte „Lyre“, eller gennem en Lem i Gavlen har fundet Vej ud i det Frie. Det har sikkert været ret forskelligt med Ildsteds- og Skorstensanordningen i Amtets Landsbyer, og f. Eks. synes der paa Gaardene under Svenstrup Gods overalt at have været Skorsten i Gaardene, og vistnok ogsaa i Husmandsstederne allerede fra Begyndelsen af det 18. Aarhundrede.

Vi vender nu tilbage til Kløvested-Gaarden og ser lidt nøjere paa selve Stuens Indretning. Stuen gaar fra Ydervæg til Ydervæg, og under Vinduerne langs Gaardsiden er anbragt en fast Bænk „*Vinduesbænken*“ (b), ligesaa for Bordenden, og *Bordendebænken* begrænses ind mod Stuen af et højt, ud-skaaret Sidestykke. Bordendebænken er Husbondens Sæde og kaldtes i ældre Tider „*Tranken*“, hvilket Navn den har faaet af det høje Sidestykke „*Traniken*“, der i Middelalderen adskilte Højsædebænken, Husbondens Plads, fra de øvrige Mænds Pladser. Bordendesædet er yderligere markeret ved Panelet bag ved dette (se Fig. 7), og et Udtryk for den Ære, det var at sidde her, har man i Udbrudet: „Skal jeg sidde til Høj-bords“, der kunde lyde, naar en Fremmed blev budt at sætte sig der. Bordendebænken kaldtes ogsaa — i Begyndelsen af 1700-Tallet — en „*Skammel*“ og kunde undertiden, hvor man ikke havde nogen fast Bænk, være erstattet med en gammel Egekiste eller en „*Kistebænk*“, ligesom ogsaa Vinduesbænken kunde være en „*Gaasebænk*“, hvori Gæssene indespærredes i Rugetiden.

I Krogen mellem Bænkene findes „*Vraaskabet*“ (c) og foran Bænkene staar Stuens Bord (a). Som oftest var det i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede af Ask, enkelte dog af Fyr eller Eg „med schuffe og lugt fod“ som det ikke sjældent hedder i Datidens Skifteforretninger. Med den lukkede Fod hentydes der sikkert til, at der mellem Bordets fire Ben forneden var anbragt en lav lukket Forhøjning, 5 à 6 Tommer høj, foroven forsynet med en lille Lem. Denne Forhøjning anvendtes

dels som Skammel for de Personer, som sad ved Bordet, dels gemtes Fodtøj og lignende i det hule Rum. Langs Bordets Side mod Stuen staar en *Foldebænk* (e), en Bænk, hvis Rygstød kan drejes til hvilken af Siderne man vil. Det drejes om en Tap, anbragt paa Midten af hver Bænkeende, og man kan saaledes paa denne Bænk sidde dels vendt mod Bordet under Maaltiderne, dels mod Stuen ved en eller anden Beskæftigelse her. Iøvrigt havde Foldebænken ofte Plads andetsteds, som vi senere skal se, og mange Steder undværedes den helt, saaledes at Konen og Pigerne under Maaltiderne stod op foran Bordet og spiste, medens Husbonden sad for Bordenden, og Karlen, Husmanden og Drengen, efter Rangforordningen, sad paa Vinduesbænken. Langs Stuens anden Ydervæg staar 2 Himmelsenge (d) med Omhæng, og foruden en Mængde Dynner, Puder og Lagen fandtes ofte et Drejels Sengetæppe paa Sengen i ældre Tid. Foran Sengene staar en *Kiste* (g), og som mere løst Inventar et Par Stole (h), saakaldte „*Bagstole*“ (det vil sige Stole med Ryg), og ved Væggen mod Skorstenen stod „*Bilæggerovnen*“ (f).

Et Træk, der er bemærkelsesværdigt, er dette, at næsten overalt i de gamle Gaarde i Københavns Amt, saavel som i de fleste sjællandske Gaarde, er *Bordendebænken anbragt, ikke ved Siden af Bilæggerovnen, men paa den modsatte Tværvæg*, saaledes at man altid fra denne Plads havde Opsigt med, hvem der ude fra Gaarden kom ind i Stuen. Endnu skal med Hensyn til Dagligstuen her blot anføres, at man ofte, i hvert Fald i den sydlige Del af Københavns Amt, havde Hynder paa Bænke og Stolesæder af saakaldet „*flamsk*“ Vævning, hvad der maaske hænger sammen med en ret livlig Forbindelse med Skaane, hvor denne Væveart, — der var en Slags Billedvævning, — blev meget anvendt til Hynder og lignende og blev tilvirket som Husflid i Bøndergaardene af den skaanske Almues Kvinder.

Hvad angaar Udlængerne, skal blot gøres opmærksom paa, at man her har Karlekamineret (10) anbragt ved Siden af Hestestalden (11), og at Staldene adskilles af Foderloen (12), hvorfra man dog i ældre Tid ikke kunde fodre Køerne og Hestene, men maatte ud gennem Lodøren, og i Stalden op langs Kreaturerne for at anbringe Foderet, i Hestestalden i

Krybber, men i Kostalden (13) paa dennes Stenbrolægning foran Dyrenes Hoveder, da man den Gang endnu ikke havde Krybber til Køerne. Iøvrigt findes der to Porte „*Gadeporten*“ (18) og „*Tofteporten*“ (16), i Ladelængerne findes en Række Loer efter Principet: en Lo til hver Lade og en Lade til hver Sædart. Gaardens Brønd ligger, som sædvanligt ved de fleste sjællandske Gaarde, i Haven, og den eneste Udgang til Haven er gennem Bryggersdøren, et Træk, der var almindeligt, indtil man i det 19. Aarhundrede ogsaa fik en Udgang til Haven fra Øverstestuen.

Stuehusene er for det meste ret ensartede i Indretningen, men der kan dog være nogen Forskel, og vi vil derfor ved et Par andre Grundplaner se lidt paa, hvori denne Forskel bestaar. Grundplanen af Kløvestedgaarden viser, at der findes 2 Indgangsdøre til Gaardens Stuehus, nemlig til Bryggerset og til Forstuen, bortset fra Døren til Aftægtsstuen eller „Gammelfars Herberg“. Indgangen til Bryggerset var nærmest for Husets Folk, medens Indgangen gennem Forstuen til Dagligstuen var beregnet for Fremmedfolk. For det meste vil man genfinde denne Forstue i Størsteparten af Hedeboegnens Gaarde, men undertiden kunde den være bygget ud i et saakaldet „*Bislag*“ uden for selve Længen, som det f. Eks. ses paa Billedet af Kongsgaarden i Lejre, Fig. 8, og fra Bislaget gik man lige ind i Stuen. Bislagene er nu sjældne, og man har, indtil videre, ikke nogen Klarhed over, i hvor stor en Udstrækning de har været anvendt i de sjællandske Bøndergaarde. Imidlertid fandtes der ogsaa Stuelænger, som fuldstændigt savnede Forstue, og en saadan Gaard ses paa Grundplanen af Stuelængen i Karlslunde (Fig. 9), i hvilken By Bislaget ikke har været kendt.

Skorstenen (2) er her ganske vist afskildret fra Stegerset (1) ved et Skillerum, men dette er utvivlsomt ikke oprindeligt, hvad der fremgaar af andre og lignende Stegers- og Skorstensanordninger i Stuehuse i Roskildeegnen (Veddelev i Himmelev Sogn og Darup i Roskilde Frue Sogn). Oprindeligt har man altsaa her haft et gennemgaaende Skorstensfag i hele Husets Bredde, og heri laa Stegerset med Husets eneste Indgangsdør fra Gaarden, og fra Stegerset kunde man gaa ind i Skorstenen,

Fig. 8. Gaardinteriør af Kongsgaarden i Lejre, Allerslev Sogn
i Voldborg Herred. Kr. Hude fot.

der var aaben mod Stegerset i hele sin Bredde. I Skorstenen fandtes „Fyrstedet“ (k), og bag Skorstenen laa Bagerovnen (3) med Skur over, ud mod Haven. I Bagerovnen kunde bages en Bagning paa 10 Skæpper.

Ved Stegersets ene Side laa Bryggerset (9), hvori Bryggerkedlen (l) fandtes, og ved den anden Side Dagligstuen (4). I denne Stue fandtes under Vinduerne den sædvanlige „Langbænk“ (e), og for at skærme mod Træk og Slud, der undertiden kunde mærkes ind i Stuen gennem de ikke særligt svære risflettede og lerklinede Bindingsværkswægge, var Væggen som oftest beklædt med Panel, som kunde være bemalet med Blomstergengivelser, saaledes som Almuemalerne nu kunde fremstille dem, undertiden rørende naive, men ikke sjældent af ret dekorativ Virkning. Bordendepanelet var dog gerne smykket med rigere udskærne og malede Fyldinger, og mangt et saadant havde maaske en Gang oprindeligt været Kirkepanel eller stammede fra et Skab, taget itu for at smykke Stuen. Langbænken kunde være indrettet som Gaasebænk, og gennem de hjærteformede Aabninger i Skodderne, som udgjorde Bænkenes Forsidefyldinger, stak Gæssene i Rugetiden Hovederne

ud og nappede de siddende i Benene. Mange Steder var Langbænken delt saaledes, at den øverste Del, nærmest Bordendebænken, var en almindelig fast Bænk, medens den nederste var Gaasebænk.

Hvad der imidlertid særprægede Hedeboegnens Stue fremfor andre af vore Bondestuer, var de to Borde foran Bænkene, og imellem Bordene var Foldebænken (d) anbragt. Det „*øverste Bord*“ (c₁) ved Bordendebænken (e₁) var beregnet for Husfaderen og Gæsterne, naar der var kommet saadanne til Gaarden, og det „*nederste Bord*“ (c) var da udelukkende for Tyendet. Foldebænkens Rygstød kunde altsaa drejes saaledes, at Bænken kunde benyttes snart ved det øverste og snart ved det nederste Bord. Til Hverdagsbrug var Husbondens Sæde paa Foldebænken ved Bordenden for det nederste Bord, og her som andre Steder spiste Husmoderen og Pigerne staaende, langs Bordets ene Side, medens Karlene, Husmanden og Drenge sad langs Bordets anden Side paa Langbænken. Over Vinduerne ved Langbænken kunde der være anbragt en „*Ræk*“ til Tin- og Porcellænstallerkenerne, og disse Rækker kunde ogsaa være udsmykkede. Saaledes findes f. Eks. paa en Ræk, der er i Folkemuseets Eje, og som synes at have siddet over Himmelsengen i en Stue i Glostrup, indskaaret følgende:

DIT HAAB TEL GUD DU ALTHI SETTE OG HAANEM
ALTHI HAR I HU SAA KAN DU VÆRE VIS OG SEKKER
DET GAAR ALTHI VÆL I DIT HUS.

I Bordenes Skuffer gemtes Mad og Kvindernes Skeer, medens Mændene satte deres Skeer bag Vinduesrammernes Kroge. I Hjørnet mellem Langbænken og Bordendebænken stod „*Stolpeskabet*“ (i), saaledes kaldet fordi Skabets Midtparti var trukket tilbage for den øverste og den underste Del af Skabet, og mellem Over- og Underskab var anbragt et Par „*Stolper*“ eller rettere udskaarne Søjler, der bar Overskabet, og hvorefter Skabet havde sit Navn. I Stolpeskabet gemte Husbonden sine faa Dokumenter og Optegnelser, og selve Skabet var gerne prydet med et Par Metalstager og en Messingmørtel. Paa Væggen, ved Siden af Døren til Kammeret, var

gerne „Klokken“ eller „Sejerværket“ anbragt. Disse Ure begyndte i den sydlige Del af Amtet at dukke frem i Bøndergaardenes Stuer i 1780'erne, og man kendte den Gang kun 12 og 24 Timers Værker, senere — omkring 1810 — kom 8 Dags Ure. Urenes Art belyses af Skifteprotokollernes Beskrivelser som f. Eks. „1 Stue Uhr af Træ med Mæssing Takker“ og „1 Nørrenberg Træ Uhr med Grønmalet Futteral“.

Ved Stuens anden Ydervæg stod Himmelsengene (a). Foran Sengene kunde der være høje Skamler til at træde op paa, og

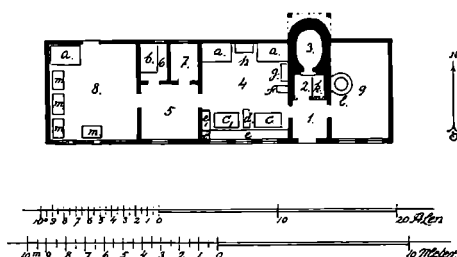

Fig. 9. Grundplan af et Stuehus til en Gaard i Karlslunde, Tune Herred.

Fra Tiden omkring 1780. Efter Jens Kamps Optegnelser i Dansk Folkemindesamling. 1: 400.

- 1) Stegerset. 2) Skorsten. 3) Bagerovn. 4) Stuen. 5) Mellemkammeret.
- 6) Pige-kammeret. 7) Spisekammeret, ogsaa kaldet „Flæskekammeret“.
- 8) Øverstestuen. 9) Bryggerset.

- a) Himmelsenge. b) Pigeseng. c) nederste Bord. c₁) Øverste Bord.
- d) Foldebænk. e) Vinduesbænk. e₁) Bordendebænk. f) Bilæggerovn.
- g) Hønsebænk. h) Skab. i) Vraaskab. k) Fyrstedet. l) Bryggerkedlen.
- m) Jernbundne Kister.

Sengene var anbragt i hver sit Hjørne ved Tværvæggene. Pladsen mellem dem var her optaget af et Skab (h), men andre Steder kunde der staa en „Dragkiste“, og over Dragkisten kunde der da være anbragt et Vindue ud mod Haven, hvis der ikke ud for Dagligstuen var bygget en Korsstue, i saa Fald fandtes paa Vinduets Plads en Dør til denne Stue. Mellem Bilæggerovnen (f) og den ene Himmelseng kunde der være anbragt en „Hønsebænk“ (g), der dog ogsaa kunde have sin Plads mellem Bilæggeren og Stegersdøren, men undertiden stod dog paa dette Sted en Stol, hvorpaa den Omvandrende maatte sætte sig til Varme ved Siden af Ovn, men ikke gaa

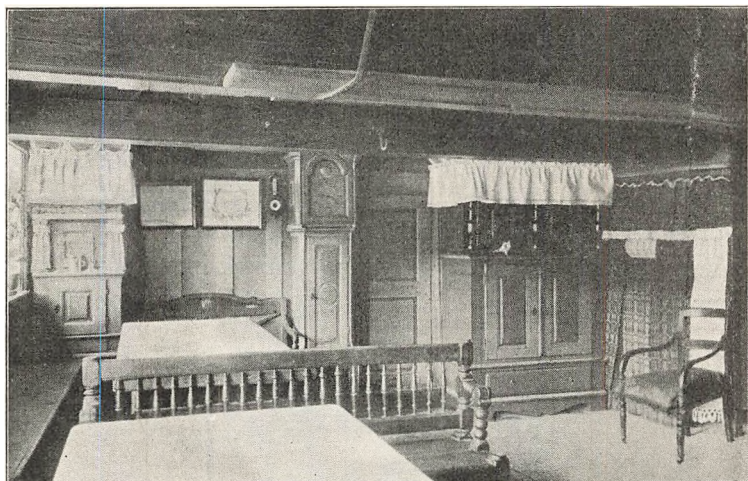

Fig. 10. Dagligstue i en Gaard i Karlslunde. S. Bay fot. (se Fig. 11).

op i Stuen. Om Stuens øvrige Udstyr skal blot meddeles, at Gulvet var lerstampet, først omkring 1850 vandt Brædegulvene rigtig Indpas i Bondestuerne. Panelerne kunde være grønmaledede med røde Lister, Vinduer og Loftet mørkeblaa, og de ikke panelede Vægge var hvidkalkede. Paa Siderne af Bjælkerne var anbragt Hylder, hvorpaa „Siebøtterne“ — Mælkefadene — var stillede. Undertiden kunde der findes et Par Armstole, og paa Væggen ved Siden af Bilæggerovnen en „Pyramide“ eller „Tavlet“ med Glas, Krus og Kopper af Fajance m. m.

Ved festlige Lejligheder var Stuen særligt udsmykket med Tekstiler, syet i Hvidsøm, en Husflid, der var meget typisk for Hedeboegnen, og som hører til noget af det skønneste, som er blevet frembragt ved kvindelig Husflid i vort Land. Stolpeskabet prydedes med „Skabsstumper“, der blev bundet om Stolperne, og paa Skabets Gesimslisters anbragtes et „Skabsklæde“. Under Tintallerkenene i Rækken over Bordendebænken kunde være anbragt et „Panelklæde“, og over Ovnen anbragtes „Knagdugen“ eller „den dobbelte Knædug“, som den ogsaa kaldtes.

Sengenes „Omhæng“ var vævede i smukke Drejelsmønstre i røde, grønne og blaa Farver, og ved den Hjørnestolpe af

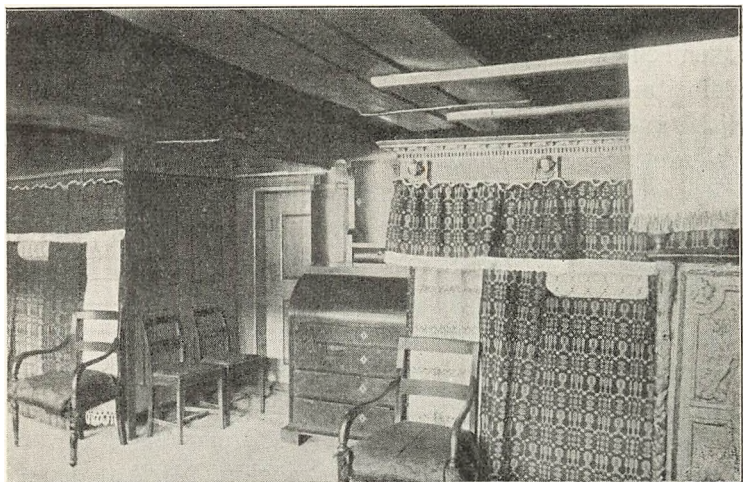

Fig. 11. Dagligstue i en Gaard i Karlslunde. S. Bay fot. (se Fig. 10).

Sengen, som vendte ind mod Stuen, anbragtes det hvide ud-syede „Hængeklæde“ eller „den enkelte Knædug“, som det ogsaa synes at være blevet kaldet i nyere Tid. Til Sorg hængtes Lagener ovenover de kulørte Sengeomhæng, hvad der f. Eks. ses af Skiftet efter Sognefogeden i Lyngby i 1670, hvor der foruden Kapper og Omhæng om Sengene omtales: „1 par lærreds lagen, dragen om sengen i stuen, 2 dl. — 2 hængeklæder og 1 dug, som er klæd over bordet udi den daglige stue, 1 dl. 2 mk — 1 drejelsdug, som er klæd om skabet i den daglige stue, 2 mk. — 1 par hørlærreds lagen, som er klæd om sengen i korsstuen 3 mk. o. s. v.“ — Der kunde maaske indvendes herimod, at det kun var hos den rige Mand, at man fandt dette, da Sognefogeden var velhavende (Boets Formue opgjordes til 7927 dl. 1 mk. 13 sk.), men naar man hos den jævne Bonde Peder Pedersen i Lundtofte i 1675 ogsaa finder, at der om Sengen var dragen et Par Hørlærreds Lagen til 10 mk., og at der ogsaa her fandtes „1 dug over bordet“ til 2 dl., altsaa ligesom hos Sognefogeden, saa nærmer man sig vist hermed en almindelig Sørgeskik. Det maa endvidere bemærkes, at der ogsaa paa denne Egn, ligesom i den sydlige Del af Amtet, fandtes flamske Bænkedyner og Hynder i Dagligstuerne. Skikken med de to Borde i Dagligstuen synes dog ikke at være trængt højere op

i Amtet end til Egnen omkring Herløv, hvor Bohavet i Dagligstuen i en Gaard omtales saaledes i et Skifte fra 1648: „1 vraaskab i stuen med 2 laase, 15 dl. — 2 *skiver*, 2 slagbænke, kistebænke og andre bænke dér med 2 paneler 12 dl. — 1 jernovn 20 dl. — Nok en jernovn til Kristen Mikkelsens i Tibberup 15 dl. — Bænkeklæder og hynder i stuen 4 dl“. I Kraft af sine smukke Tekstiler var Hedehestuen en af de skønneste og mest festligt smykkede Stuer i vore Bøndergaarde ved Højtiderne. Paa Billederne Fig. 10 og 11 ses en saadan Stue, hvor dog en Del af Bohavet, saasom Bordendebænken, Armstolene og Skatollet samt Skabet mellem den ene Seng og Kammersdøren tilhører en yngre Tid.

Ved Siden af Dagligstuen findes paa Grundplanen af Karlslundestuehuset (Side 295) det saakaldte „*Mellemkammer*“ (5) og heri ligner denne Plan Kløvestedgaarden (Side 285). Her er dog fra Kammeret, der sikkert oprindeligt har gaaet fra Væg til Væg, fraskilt et *Pigekammer* (6) og et „*Spisekammer*“ (7). Iøvrigt var Kammeret som Regel bestemt for Opbevaring af alskens Genstande til kvindelig Husflid saasom Rokke, Garnvinder og Karter, endvidere kunde her findes „*Halmkuer*“ (Halmkuber — Halmkurve) til Æg o. lign., og enkelte Steder kunde her tillige staa en Himmelseng, en Kiste eller et Bord. Yderst mod Vest ligger „*Øverstestuen*“ (8), og heri staaer en Himmelseng (a), samt 4 jernbundne Kister (m). I Kisterne fandtes gerne et Rum, der kaldtes „*Kistelæddiken*“, hvori en Mængde Smaating gemtes, og i Kisterne opbevaredes Husets Forraad af uldent og linned Tøj, der sikkert ofte med Stolthed har været forevist de fremmede Kvinder, Naboer saavel som Venner og Bekendte, der kom i Besøg. Kistelaagene var ofte tapetserede med „*Kistebilleder*“, fremstillede i hjemlige Trykkerier eller i de kendte Fabriker i Neuruppin i Brandenburg. I Øverstestuen fandtes dog stundom ogsaa andre Møbler som Skabe, Dragkister og undertiden en Slagbænk.

Øverstestuen kunde ligesom Dagligstuen ogsaa være panelklædt, som f. Eks. i en Gaard i Avedøre i Glostrup Sogn, hvilken Stue nu er i Folkemuseets Eje. Denne Stue, der var indrettet omkring 1800, var panelklædt paa alle 4 Sider, og paa hele den ene Sides øverste Fyldinger samt paa Skillevæggen

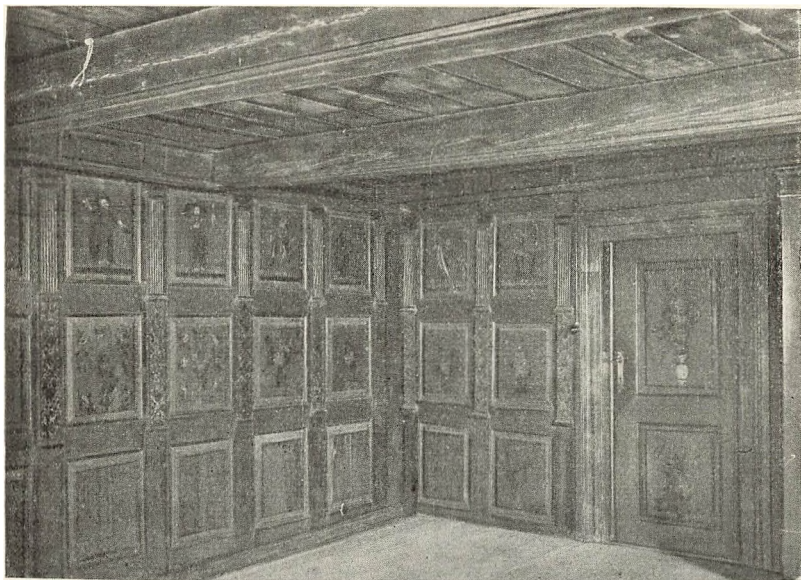

Fig. 12. Øverstestue fra en Gaard i Avedøre i Glostrup Sogn, Smørum Herred. K. Uldall fot.

ind til Mellemstuen (Kammeret) var malet de 12 Apostle, og derunder fandtes Blomstermalinger, Roser og Lilier, medens Fyldingerne nærmest Gulvet var marmorerede. Mellem Fyldingerne var lodrette Pilastre fra Gulvet og indtil en Gesimsliste mellem Bjælkerne, og Gesimslisten var indrettet til at stille Tintallerkener paa. Døren til Mellemstuen havde vase- og blomsterprydede Fyldinger, og i Gavlvæggen fandtes i Midten en Dør med Glasruder samt et Vindue paa hver Side af Døren. Under disse Vinduer var paa Panelet malet en Række kvindelige allegoriske Figurer forestillende: „Natur-Loven“ — „Justitia“ — „For Tuna“ — samt „Troen“ — „Hobet“ — og „Kieligheden“. —

Dette at anbringe en Dør i Øverstestuens Gavlvæg og et Vindue paa hver Side af Døren er et senere Træk i Byggeskikken, som har vundet en ret stor Udbredelse i Københavns Amt, — navnlig i den nordlige Del og paa Amager, — og Skikken er sikkert ikke udelukkende dikteret af, at man vilde have en Udgang til Haven fra denne Stue, men ogsaa af, at

man ved Begravelser paa en nem Maade kunde føre Kisten ud af Huset, da den Afdøde som Regel „laa Lig“ i Øverstestuen, til og med Begravelsesdagen. — Da imidlertid Stuen ved disse Aabninger i Ydervæggen ud mod Omverdenen blev mere udsat for Indbrud og Nysgerrighed end ønskeligt var, saa blev baade Vinduer og Døre forsynet med udvendige Skodder, en Skik, der indførtes fra Begyndelsen af det 19. Aarhundrede.

Fra Gaarden i Karlslunde vender vi os nu mod en anden Gaard, som indtil 1926 laa paa Gevninge Bymark og hørte til Lindholm Gods, og af dette blev skænket til Frilandsmuseet ved Lyngby. Den blev ved Udskiftningen i 1787—88 flyttet ud fra Gevninge By, og undergik ved Udflytningen i hvert Fald én væsentlig Forandring, idet Stuelængen tidligere synes at have haft Bislag — efter Tømmeret i Ydervæggen at dømme, — men dette blev ikke genopført ved Udflytningen. Gaarden er firelænget, og baade Stuelængen og den ene Ladelænge er fritliggende, medens de to andre, der baade er Lade- og Staldlænger, er sammenbyggede. Gaarden er her undtagelsesvis drejet en kvart Omdrejning, saaledes at Stuehusgavlene vender imod Nordøst og Sydvest. I 1836 foretoges den første Brandtaxation, og da der gennem denne faas et godt Billede af Gaardens Bygninger, gengives den i det efterfølgende. Den lyder saaledes:

Hans Madsens Udflyttergaard fra Gevninge.

- a Stuehuset, øster, 10 Fag, 9 Alen dyb, Eege Bindingsværk, klinede Vægge og Straaetag, Loft overalt, indrettet til Stue, Kammer, Køkken og Bryggers ... 250 rdl. —
- b En søndre Længde, 11 Fag, 9 Alen dyb, af Blandings Tømmer, indrettet til Loe, Lade og Stald ... 160 rdl.
- c En vester Længde, 9 Fag, 8 Alen dyb, af samme Materiale, men meget daarlig, til forskellig Brug ... 40 rdl.
- d En nordre Længde, 10 Fag, 8 Alen dyb, Fyr Tømmer, indrettet til Loe og Lade ... 120 rdl.

tilsammen 570 Rdlr.

Forsvarlig indrettet mod Iidsvaade og ey forhen forsikret“.

Af et Bygningssyn afholdt i 1854 i Anledning af en ny Bortfæstning, og hvor Gaarden, trods sine omtrent 20 Tdr. Land, kaldes et „Boelssted“, ses der ikke at være foretaget

nogen Ændring af Gaarden, men i 1866—68 er der foretaget nogen Ombygning af Stuelængen, blandt andet blev den nuværende Dagligstue indrettet med Paneler, og til Øverstestuen blev føjet et Fag, saa at den nu blev 3 Fag stor. Dagligstuens øvrige Bohave var blevet fornyet i 1857, dog ikke Bordet, der stammede fra det 18. Aarhundrede. Endvidere er der i Tidens Løb blevet indrettet et Værksted langs Bryggersets ene Yder-

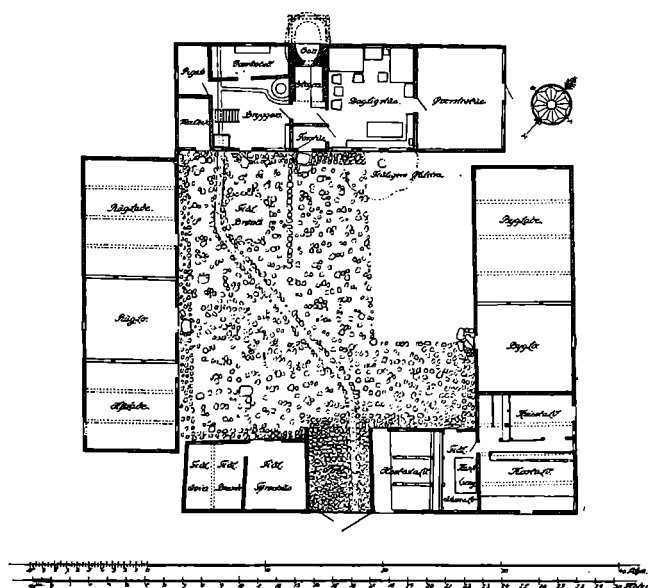

Fig. 13. Grundplan af en Gaard ved Lindholm i Gevninge Sogn, Voldborg Herred. Maalt i 1926 af H. Zangenbergh. 1:400.

væg, og det tidligere Huggehus, ved Stuehusgavlen i Nordøst, er blevet tvedelt og indrettet til Pige- og Mælkekammer.

Forstue- og Skorstensanordningen med den bagved liggende Bagerovn og Skur blev altsaa ved Udflytningen indrettet paa samme Maade som ved de tidligere omtalte Gaarde, og denne Indretning af „Skorstensfaget“ synes at have været lige saa udbredt i den nordlige som i den midterste og sydlige Del af Amtet. Dette ses f. Eks. af en Opmaaling af en gammel Gaard i Store Valby, Aagerup Sogn i Sømme Herred, foretaget af Professor R. Mejborg i 1887, samt af en Tegning indsendt af

Fogeden Haagen Torbensen i Bringe i Værløse Sogn i 1789 til Amtmanden for Københavns Amt, der tillige med Landets øvrige Amtmænd til Rentekammeret skulde indsende Forklaring om de i Danmark brugelige Bygningsmaader for Bøndergaarde og Huse.

Stuerne og Rummene i Gevninge-Gaarden er ligeledes de samme som i de andre Gaarde i Amtet, men i én Retning skiller Gaardens Stuehus sig dog fra de tidligere omtalte Stuehuse, idet Mellemkammeret her savnes, saaledes at Dagligstue og Øverstestue ligger Side om Side. Dette Træk gaar igen i flere af Gaardene, og har maaske især været knyttet til Gaardene i den nordvestlige Del af Amtet. Imidlertid er dette dog nok kun en fattigere Form af den Udvikling, der gennem Tiderne er foregaaet med Rummene i det sjællandske Stuehus. Den faste Inddeling i dette, i dens ældste kendte Form, er overalt saaledes, at der op til Stuens ene Side ligger et *Skorstensfag* (med eller uden Forstue) samt et Bryggers, og til den anden Side et Kammer. Da Storstuen eller Øverstestuen senere vandt Indpas i den sjællandske Bondegaards Stuehus, har man gaaet 2 Veje for at forskaffe sig en saadan Stue, idet man enten har udvidet Kammeret, saa det er blevet Storstue, — saaledes som det netop er sket i Gevningegaarden, — eller ogsaa har man beholdt Kammeret som et Slags Forraadskammer (Ølkammer o. l.), — hvad det vistnok ogsaa oftest var før Øverstestuens Indførelse, — og har da føjet Øverstestuen til Enden af det Stuehus, som tidligere sluttede med Kammeret.

Med Hensyn til Bohavet i Gevningegaarden, som det var efter at Gaarden var blevet flyttet ud paa Marken ved Lindholm, giver en Skifteforretning fra 1819 et fortrinligt Indblik i, hvad der for godt et Hundrede Aar siden hørte til en saadan mindre Gaard, og Skiftet gengives derfor i det efterfølgende:

I Stuen: Et Bord af Ask 2 rd., 2 Fyrrebænke 1 rd., 1 gl. do. 8 sk., 3 gl. Lehnestole a 1 mk. — 3 mk., 1 Hængeskab med Laas og Nøgle 2 rd., 1 Pyramide 1 mk., 9 stk. flade Tintal-lerkener 2 rd. 1 mk. 8 sk., 1 Dos. (Dusin) Porselains do. 1 rd., ½ Dos. hvide do. 2 mk. 4 sk., 2 Stk. Tin Lysestager a 1 mk. 8 sk. — 3 mk., 1 Tin Kruus 1 rd., 1 Bielægger Ovn 6 rd., 1 Kobberpote 2 rd., 1 do. Dørslag 2 mk., 1 do. Trakt 1 mk. 8

sk., 1 do. Fyrfad 1 mk., 1 Messing Rivejern 8 sk., 1 lidet Spejl med Træramme 1 mk., 2 gl. Thepotter og 1 Leerkop og 3 Stk. Underkopper 1 mk. 8 sk., 1 Stor Ege Kiste, jernbeslagen, med Laas og Nøgler 8 rd., 1 Jern Vaffeljern 3 mk., 4 Leer Tallerkener 2 mk., 1 Fyrresengested med blaa tærnet Lærreds Omhæng 3 rd., 1 Rød og Grønstribet Overdyne 3 rd., 1 do. Hovedpude 1 rd., 1 blaastribet Linned Underdyne 4 rd., 2 Linned Hovedpuder 2 rd., 2 Trækpuder med Vaar 2 rd., 1 Par blaarlærreds Lagner 2 rd., 1 Fyrre Sengested med blaatrykket lærreds Omhæng 4 rd., 1 blaastribet 5 rd., 1 do. Underdyne 6 rd., 1 Rødstribet ulden Hovedpude 1 rd. 3 mk., 1 blaastribet linned do. 1 rd. 3 mk., 2 Trækkepuder med Vaar 2 rd., 1 Pr. blaarlærreds Lagen 2 rd.

I Kammeret: 1 gl. Standerseng uden Omhæng 4 mk., 1 gl. Rødstribet ulden Overdyne 2 rd., 1 Graastribet Linned Under do. 1 rd., 1 do. do. Hovedpude 3 mk., 1 Pr. blaarlærreds Lagner 1 rd., 1 gl. Fyrrebord 2 mk., 1 gl. Hængeskab uden Laas 1 mk. 8 sk., 5 Stk. Siebøtter 5 mk., 1 gl. Flødebøtte 4 sk., 2 Stk. Driftruge (til sigtet Mel, Gryn og Malt) 8 sk., 3 Leerfade 1 mk. 8 sk.

I Køkkenet: 2 Jern Kjedelskroge a 1 mk. 8 sk. — 3 mk., 1 Jern Ildtang 8 sk., 1 Jern Lampe 1 mk., 1 Jern Gryde 4 mk., 1 do. 1 rd., 3 Leerfade 1 mk. 8 sk., 2 Leerkrukker 1 mk. 8 sk., 1 Indmuret Kobber Bryggerkedel paa 2 Tønder 5 rd., 1 Kobbersie 3 mk., 3 Smaa Ølkar 2 rd., 1 Øreballie 3 mk., 1 Heeltønne 1 rd., 1 Halvtønne 4 mk., 2 Fjerdinger a 2 mk. — 4 mk., 1 Kjerne med Tilbehør 1 mk. 8 sk., 1 Melkebøtte 1 mk. 8 sk., 1 Spand med Træbaand 1 mk. 8 sk., 2 Træ Ølflasker 2 mk., 1 siebøtte 1 mk., 1 Kaalbrædt 4 sk., 1 gl. Standertønne 4 sk., 1 Dos. Træ Tallerkener 12 sk., 3 stk. Pott. sleve 3 sk., 1 gl. Vadsk 8 sk., 1 gl. Standerseng 1 mk. (formodentlig til Pigen), 1 gl. Lederstol 3 mk., 1 do. 3 mk., 1 Pr. gl. blaarlærreds Lagen 4 mk.

Paa Loftet: 3 Gryn Kurve 2 mk. 4 sk., 3 Standertønder 1 mk. 8 sk., 1 deietrug 3 mk., 3 Bøgekar 1 mk. 8 sk., — 4 mk. 8 sk., 1 gl. Sigte 1 mk., 2 Saae a 1 mk. — 2 mk., 1 gl. Smørrebøtte 4 sk.

Kreature: 10 Stk. Faar, 1 Væder og 3 Lam 25 rd., 3 Svin 12 rd., 3 Smaa Grise 1 rd., 1 Rød Koe 13 Aar, 12 rd., 1 blaa Hjelmet do. 11 Aar, 12 rd., 1 Rødstiernet do. 5 Aar, 14 rd., 1 Sort do. 3 Aar, 10 rd., 1 Sorthjelmet Qvie 2 Aar, 8 rd., 1 hvid do. 2 Aar, 8 rd., 1 hvid og 1 Sorthjelmet Kalv 1 Aar a 5 rd. — 10 rd., En 2 Aars Plag som var uden for Besætningen (altsaa ikke tilhørte Herskabet) 12 rd., 1 Røddraget Koe 14 rd., 1 Rødstjernet do. 7 Aar 13 rd., 2 Melke Kalve, Røde, a 1 rd. — 2 rd., 1 Kakkellovn værende hos Skovfogeden i Borreveile Skov 6 rd. Summa 252 rd. 5 mk. 5 sk.

Fra det Omraade af Københavns Amt, der ligger paa selve Sjælland, og som vi i det foregaaende har beskæftiget os med, vender vi os nu mod Amtets østlige Del, nemlig Øen *Amager*. Da Hollænderne for ca. 400 Aar siden blev indkaldt og fæstede Bo paa Amager for dér at drive Landbrug, medførte de ret naturligt en vis Forkærlighed for deres Hjemlands Skik og Frembringelser og vedligeholdt ned gennem Tiderne Forbindelsen med dette, hvad der ikke alene gav sig Udslag i de Dragter, som de bar, men sikkert ogsaa i det Udvalg af Bohave, hvormed de udstyrede deres Hjem. Endnu i det 18. og 19. Aarhundrede havde Stuen, i hvert Fald i det saakaldte „hollandske Amager“, ikke alene en saare tydelig Tilknytning til hollandsk Smag og Kultur, men den bar ogsaa Spor af den Indflydelse og Paavirkning, som det hyppige Samkvem mellem Amagerne og de borgerlige Kredse naturligt maatte medføre. Maaske er det derfor, at Amageres Stuer som oftest viser en mere udviklet og forfinet Smag i saavel Bohave som Udstyr, end man sædvanligt finder i den almindelige sjællandske Stue, og i Virkeligheden er dette den eneste Forskel, der bestaar i Stueskikken Øst og Vest for Kalveboderne.

Fraset Hedeboegnens Skik med de to Borde, adskilte af Foldebænken, er saavel Bohavet som dettes Anbringelse og Stuernes Antal, Anvendelse og Brug ganske den samme paa begge Sider af Kalvebod Strand.

I Amagergaardenes Stuehuse har vi saaledes i Rækkefølge Rummene: Bryggers og Køkken, Forstue og aaben Skorsten,

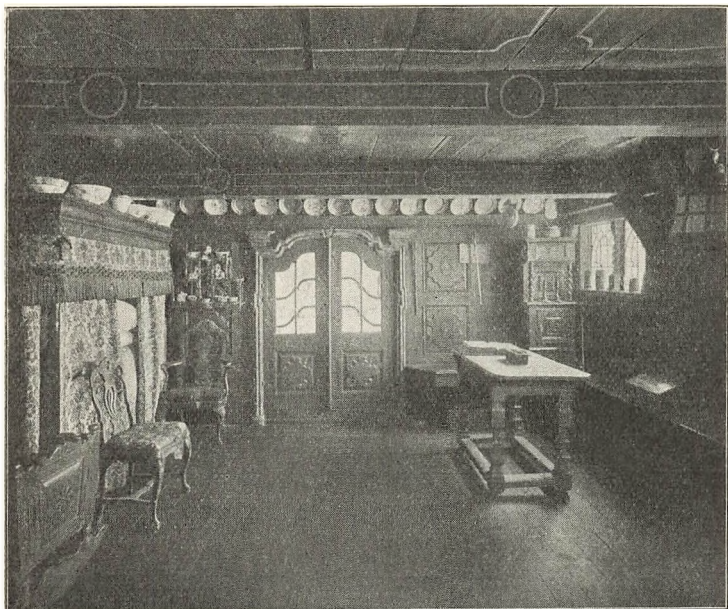

Fig. 14. Jan Wybrantsens Stue i Magleby paa Amager. Tilhører Dansk Folkemuseum. Loft, Panel og Dørparti er skænket Museet af Jan Wybrantsen.

Dagligstue, Mellemkælderen (svarende til de øvrige sjællandske Gaardes Mellemkammer) med vedliggende Spisekammer og Nedgang til et Kælderrum (under Storstuen), dernæst Storstuen eller „*Op paa Kælderen*“, som den ogsaa kaldtes. Endelig fandtes en Stue til Aftægt, ogsaa brugt af de unge Folk, naar der ingen Aftægt var, og sidstnævnte Stue kunde undertiden være anbragt i en Udbygning (et Korshus) paa Stuelængen. Som Regel havde Storstuen paa Amager ganske den samme Indretning som i Gaardene i Amtets sjællandske Del, og havde en Dør midt i Gavlen og et Vindue paa hver Side af Døren. I Dagligstuen, se Fig. 14, genfinder vi Bordendebænken og Panelet bag denne samt Vinduesbænken, og i Krogen mellem Bænkene findes Stolpeskabet. Bordets, Sengens og Bilæggerovnnens Stilling og Plads i Stuen er ligeledes som i den sjællandske, kun er, som det ses af Billedet, Udstyret fornemmere. I Stuen kunde desuden findes forskellige

Skabe, dels mellem Vinduesbænken og Døren til Forstuen, dels ved Stuens anden Ydervæg ved Siden af Sengen og undertiden mellem Døren til Mellemkælderen og Sengen, der hvor paa Billedet ses en Tavelet eller „Amagerhylde“. Disse Skabe samt det betydelige Antal af Stole, der alle bar det samme Præg som de Bohavedele af samme Art, der fandtes i Borger-skabets Stuer i det 18. Aarhundrede, var sikkert ogsaa en Følge af Amagernes Samkvem med Borgerne. Endnu maa med Hensyn til selve Amagerstuen anføres, at Væggen om Bilæggeren som Regel var beklædt med glasserede Fliser, hollandske Tegels, med bibelske eller andre Billedfremstillinger. Dette Træk fandtes ligeledes i ældre Borgerhjem under Paavirkning af den rige borgerlige Kultur i Holland og genfindes overalt, hvor Forbindelsen med Holland har været livlig (Jyllands Vestkyst med Øerne, Nordfrisland, Læsø etc.).

Endvidere maa paapeges et Træk, som maaske kan være opstaaet tilfældigt, men som paafaldende minder om Dørgavlen ved Husene i det slesvigske Nordfrisland og de frisisk paavirkede Vestehavsøer, idet der paa nogle af Gaardene paa Amager er opbygget en Kvist over Stuehusets Indgangsdør til Forstuen, og denne Kvist dækkes med et ret spidst Vinkeltag saaledes som det ses af Fig. 15. At de samme Dørkviste eller Dørgavle genfindes paa de i senere Tider opførte grundmurede Stuehuse synes at vise hen til, at det er en gammel Byggeskik, man her har for sig, og som maaske er blevet indført paa Amager af Hollænderne og traditionstro er blevet fastholdt, selv om man erstattede den gamle Tids Bindingsværk med den nyere Tids Grundmur.

Iøvrigt er Indførelse af Grundmur ikke saa gammel paa Amager som f. Eks. i den nordlige Del af Københavns Amt, hvor man allerede ved Udskiftningen i 1765—67 havde anvendt Grundmur ved tre af de udflyttede Gaarde paa det bernstorffske Gods. Trods denne tidlige Begyndelse i Amtets nordlige Del, vandt Grundmuren kun langsomt Indpas som Byggeskik i Bøndergaardene, og enkelte Steder brugte man endog lerstampede Ydervægge i Stedet for de grundmurede. Vægge af stampet Ler, de saakaldte „Pisè“ eller „Wällerwände“, ind-

Fig. 15. Gaardinteriør fra Store Magleby, Amager. H. Matthiessen fot.

førtes vistnok som Forsøg ved Bønderhusene paa forskellige Godser i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, men de blev dog snart opgivet, da det viste sig, at Bygninger, opførte paa denne Maade, var adskilligt dyrere end de hidtil anvendte og gammelkendte Bindingsværksbygninger. Imidlertid har ogsaa Selvejrbønder anvendt denne Art Bygninger, vistnok dog kun som Stuehuse, og et Eksempel paa et saadant Stuehus ses paa Grundplanen af Vejlegaarden i Øverød, Fig. 16.

Denne Gaard hørte tidligere under Dronninggaard Gods, men i 1766 fik Gaardmand Hans Pedersen Arvefæsteskøde paa Gaarden, og den var nu i hans og efterfølgende Slægts Eje i ca. 100 Aar. I Begyndelsen af det 19. Aarhundrede blev Gaarden udflyttet fra Byen og i 1820 brændte den. Samme Aar blev den genopført, og Brandtaksationen af den nyopførte Gaard, der giver et ret godt Billede af en nordsjællandsk Udflyttergaard, lyder saaledes:

„a, Stuelængden med Enderne til øster og vester, 17 Fag lang og 4 Fag dyb, som er opført af Wällerwände eller sammenældet (sammenæltet) Leer med Halm, og Straa-tag, indrettet med en Indgang fra Gaarden til en Forstue,

hvorved 4 forskellige Stuer, de 2de med Bredde (Brædde) Gulve og de øvrige med Leer. — Engelske Vinduer (Vinduer med Træsprosser), deels Fyldings- og deels simple Døre (Bræddedøre), samt 2de Bilægger Ovne, 3de Kamre, 2de Kjøkner med Skorsteene, i det ene en indmuret Kobberkiedel paa 1 Tønde, Bredeloft overalt,

- b, den vestre Bygning, 12 Fag lang og 3 Fag dyb, af Blandingstømmer (Fyr og Eg m. m.) med Leervægge og Straatag, indrettet til Rullehuus med Bræde Gulv, hvorunder er Kielder, Giennemkiørsels Port, Loe, Lade og Faarehuus,
- c, den nordre Bygning 16 Fag lang og 3 Fag dyb af forrige Bygningsmaade, indrettet til Loe, Lade, Stald for 24 Kreaturer og Karlekammer,
- d, den østre Bygning 12 Fag lang og 3 Fag dyb af samme Bygningsmaade, indrettet til Loe og Lade, Giennemkiørsels Port og Tørvehuus,
- e, en Bygning uden for Gaarden 5 Fag lang og 3 Fag dyb af samme Bygningsmaade, indrettet til Material- og Tørvehuus“.

Ialt blev Gaarden vurderet til 2280 Rdl.

Til Grundplanen skal blot knyttes nogle faa Oplysninger om Stuehuset. Det blev meget ombygget i den efterfølgende Tid, og allerede 14 Aar efter Opførelsen maatte det omtakseres til Brandforsikring. Bag de svære og lerstampede Vægge, som var 1½ Fod tykke (47 cm), fandtes mod Øst Storstuen, der her som andre Steder havde en Dør paa Midten af Gavl-væggen og et Vindue paa hver Side af Døren, dernæst fulgte et Mellemkammer, og den daglige Stue var delt i en Opholdsstue og et Sengekammer, et Træk, der genfindes i den yngre Tids Gaarde, hvor det blev almindeligt at skille Sengene fra den oprindelige Dagligstue ved et Skillerum, saaledes at man fik et Sengekammer bag den egentlige daglige Opholdsstue. Stuernes og Forstuens Rækkefølge og Beliggenhed er i nøje Overensstemmelse med gammel Skik og Tradition, men ny Skik er derimod de to Køkkener, hvoraf det ene (6) optager det gamle Bryggers Plads, og det andet (7) er sikkert traadt

i Bryggersets Sted, men blev senere indrettet til „*Borgestue*“, en Stue for Folkene, der synes at have været almindelig i Gaardene og maaske er indført omkring Midten af det 19. Aarhundrede. De to Kamre 9 og 10 har sikkert været Øl- eller Spisekammer og Mælkekammer. Endnu maa tilføjes, at Gaarden brændte i 1927, og at Stuelængen ved Opmaalingen i 1926 kun var 15 Fag lang, saaledes at Kamrene 9 og 10 ikke eksisterede mere. Hele den vestlige Ende af Længen var blevet saa

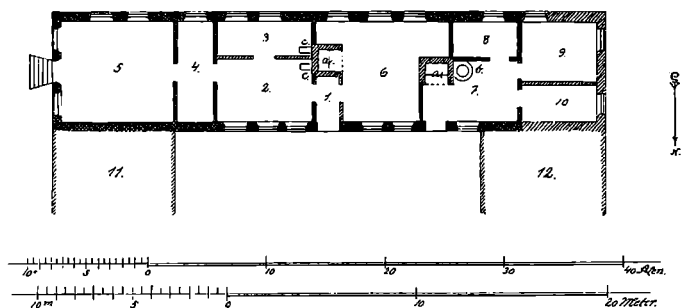

Fig 16. Grundplan af Vejlegaarden i Øverød, Søllerød Sogn. Opmaalt i 1926 og rekonstrueret af H. Zangenberg. 1:400.

- 1) Forstue. 2) Dagligstue. 3) Sengekammer. 4) Mellemkammer.
5) Storstue. 6) Køkken med åben Skorsten. 7) Køkken med Do.
8) Pige-kammer. 9) og 10) Kamre. 11) Ladebygning. 12) Ladebygning.

stærkt ombygget, at det kun har været muligt at rekonstruere Planen ved Hjælp af Brandtaksationer og mundtlig Tradition og Overlevering.

Ligesom man i Gaardene finder en bestemt Rækkefølge og Indretning af Boligens Rum, saaledes findes, omend i mindre Maalestok, i samme Rækkefølge de samme Rum i *Husmands-huset* eller Bygningen for det mindre Landbrug, for hvilken Gaarden sikkert har været det store Forbillede. Som tidligere berørt, er den største Part af Husene enlængede, men der findes dog ogsaa andre Former, nemlig Vinkelhuse og Huse med 2 parallelle Længer, samt trelængede Huse. De to sidstnævnte Typer er sjældne, medens der, navnlig i Amtets sydlige Del, har været et ret stort Antal Vinkelhuse, hvad der sikkert hænger sammen med, at denne Husform i en ret stor Udstrækning blev benyttet ved de Huse, der opførtes under Udskiftningen

paa Svenstrup Gods. Selve *det enlængede* Hus har varieret meget i Fagantal og Størrelse, og det har fra 6 Fag, indrettet til Lo, Stue, Skorsten og Fæhus, kunnet naa til en Længde af 13 Fag, indrettet til Stue, Kammer, Køkken, Lo og Lade. Dette gælder for Husene under Svenstrup Gods, og det er meget sandsynligt, at der i Amtets andre Egne findes Huse, der er, eller har været, endnu større, idet enlængede Huse paa Sjælland har kunnet være indtil 19 Fag lange, indrettet til to Stuer, Køkken, Kammer, Lo, Lade, Kostald og Indsiddarhus.

De paa Grundplanerne Fig. 17 viste Huse er karakteristiske Eksempler paa Indretningen af Husmandshuset. Som det ses af Huset fra Stubberup, har vi her den samme Inddeling som i Gaardenes Stuehuse. I Skorstensfaget findes den sædvanlige Forstue (5), og bagved ligger den aabne Skorsten (4) med Arnen (e) og vedliggende Bagerovn (6) med Skur. Ved Skorstensfagets ene Side ligger Dagligstuen (7) med Bilæggerovnen (d) og Bordet (a) med Bænkene (b) samt Vraaskabet (c) anbragt paa samme Maade som i Bønderstuerne. Dernæst følger et Kammer (8) og en Indsidders Stue paa 1 Fag (9). Paa den anden Side af Skorstensfaget ligger Stegerset (3) med Bryggerkedlen (f) og Maltkøllen (g). De yderste Rum mod Vest er Laden (1) og Loen (2). Man har altsaa i Husmandsstedet, som i Bøndergaardene, de samme 5 Ildsteder ved en Skorsten: Køllen, Bryggerkedlen, Skorstensarnen, Bagerovnen og Bilæggerovnen. Det maa dog bemærkes, at ikke alle Husmandshuse havde Bryggerkedel og Maltkølle, men de tre andre Ildsteder synes at have været almindelige overalt.

Vinkelhuset fra Lammestrup har de samme Rum. Boøelselængden bestaar af 1 Fag Bryggers (6), Forstue (3), Skorsten (4) og Bagerovn (5) i ét Fag, Stuen (2) paa 3 Fag og Kammeret (1) paa 2 Fag. Senere er Kammeret blevet indtaget til Aftægtsstue og et Fag tilbygget, hvori er indrettet Forstue (12) og Skorsten (11) med et bagved liggende lille Kammer, alt hørende til Aftægtsboligen. Den lille Vinkellænge bestaar af en Stald (7) paa ét Fag, en Lo paa 2 Fag (8) og en Lade paa 1 Fag (9). Senere er der mod Syd blevet tilføjet et Fag, og Vinkellængen er blevet ændret saaledes, at der mod Nord blev en Stald paa 2 Fag (7 og det halve af 8), dernæst en Lo

paa 2 Fag (Resten af 8 og Rummet 9) og endelig en Lade paa 1 Fag. Hvad selve Stuerne Udstyr angaar, saa er der i Husmandsstuen som Regel blevet fulgt den samme Skik som i Bondestuen, men naturligvis i et noget tarveligere Forhold, dog kendes Eksempler paa Husmandsstuer, der ikke har staaet

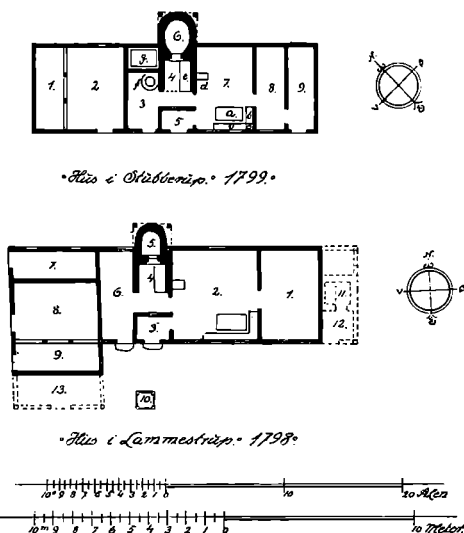

Fig. 17. Grundplaner af Husmandshuse i Stubberup og Lammestrup i Borup Sogn, Ramsø Herred. 1: 400.

Huset i Stubberup: 1) Lade. 2) Lo. 3) Stegers. 4) Skorsten. 5) Forstue. 6) Bagerovn. 7) Stue. 8) Kammer. 9) Indsidders Stue. a) Bord. b) Bænke. c) Vraaskab. d) Bilæggerovn. e) Arne. f) Bryggerkedel. g) Malkølle.

Huset i Lammestrup: 1) Kammer. 2) Stue. 3) Forstue. 4) Skorsten. 5) Bagerovn. 6) Bryggers. 7) Stald. 8) Lo. 9) Lade. 10) Brønd. 11) Skorsten. 12) Forstue. 13) Lade.

synderligt tilbage i Udstyr for Stuerne i Bøndergaardene. Baade de enlængede Huse og Vinkelhusene har, ligesom Bøndergaardene, kunnet være parvis sammenbyggede og kaldtes da Dobbelt- eller „Tvillinghuse“. De har da gerne været fuldkommen ens af Størrelse, og Vinkelhusene dannede ved en saadan Sammenlægning en trefløjet Bygning, eller ogsaa har de været anbragt symmetrisk paa hver sin Side af en forbigørende Vej.

Indsidderhusene har som oftest været enlængede Smaahuse med en overmaade beskeden Bolig og undertiden lidt Udhusplads til Brændsel. Der hørte ikke noget Jordbrug til disse Huse, og derfor krævedes ikke heller Udhusrum. I sin simpleste Form bestaar Indsidderhuset af 2 sammenbyggede Boliger i èt Hus, hver paa en Stue og et Køkken samt et Brændehus, anbragt saaledes, at Køkkenerne ligger Side om Side i Midten af Huset, saa at de aabne Skorstene kan samles i en fælles Skorstenspipe, hvori Skillerummet mellem Skorstenene kun er ført et kort Stykke op oven over Stueloftet. Denne Indretning ses af Fig. 18, Grundplanen af Huset fra Asylgade. En yngre Udvikling viser Huset fra Lyngbystræde, der er indrettet saaledes, at Indgangsdørene er anbragt i hver sin Side af Huset, hvorved Familierne er ganske uafhængige af hinanden og undgaar at mødes ved Indgangsdørene. De viste to Smaahuse er typiske Eksempler, der godtgør, hvor enkelt og naturligt man i ældre Tid har formaaet at indrette selv de mindste Boliger for Landalmuen uden særligt store Bekostninger.

Fælles baade for Husmandsstedet og Indsidderhuset er dette, at de har tjent som Boliger for Landsbyernes Haandværkere, men som oftest har disse beboet et Hus med et mindre Jordtilliggende, og i Huset var derfor undertiden, foruden de almindelige Rum, indrettet et Værksted, f. Eks. til Hjulmanden, Drejeren eller Væveren. Kun til Smeden havde man jo gerne en fritliggende Bygning, særligt indrettet til Værksted, og heri kunde der enkelte Steder være indrettet et Kammer til Svenden eller Lærlingen.

Som det ses af det foregaaende, maa man ved gamle Gaarde og Huse i Københavns Amt skelne mellem 2 forskellige Bygge- maader, nemlig Bindingsværket og Grundmuren eller de lerstampede Vægge. Af disse er *Bindingsværket* det ældste, og da dette er ret forskelligt netop i Københavns Amt, vil vi til Slut se lidt nærmere paa Enkelthederne ved de gamle Bygningers Byggemaade. Som Regel ser man ikke meget til det sjællandske Bindingsværk, der, fraset Amager, saa at sige overalt er skjult under Hvidtekalken, somme Steder til mere Skade end

Gavn, da der bag Kalkskorpen undertiden har dannet sig Hulrum, hvori Vandet oven fra uhindret og uset har kunnet ødelægge Vægtømmeret og bringe dette i Forraadnelse. Bindingsværkets Tømmer bestaar af Stolper, Løsholter eller ogsaa Sidebaand og Remmen „Læden“, der foroven sammenholder Stolperne i Bygningens Længderetning og desuden bærer Tagværket. Som tidligere omtalt er Bindingsværkstømmeret ikke

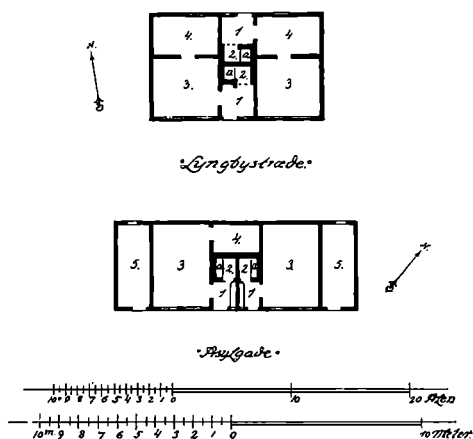

Fig. 18. Indsiddershuse i Kongens Lyngby, Sokkelunds Herred. 1:400.

Øverst: 1) Køkken. 2) Skorsten. 3) Stue. 4) Kammer. a) Arne.

Nederst: 1) Køkken. 2) Skorsten. 3) Stue. 4) Kammer. 5) Brændehus.
a) Arne. Køkkenbord i Køkkenerne.

altid af Eg, og som det fremgaar af adskillige Synsforretninger fra Slutningen af det 18. Aarhundrede samt de i Nutiden levnedede Bygninger, har man ofte til Undertømmer, det vil sige Stolper og „Løsholterne“ (de vandrette Tømmerstykker under Vinduerne), anvendt baade Bøg, Fyr og El i Forbindelse med Eg til Stolperne, og vistnok kun Eg eller Fyr til Løsholterne. Til Overtømmeret, eller „Ovringen“, der bestaar af „Læden“ eller „Leiden“, samt Spær og „Hanebaand“, har man ligeledes som Regel anvendt Fyr, men mange Steder findes det mest blandede Materiale i skøn Forening, saasom El eller Bøg eller Ask, hvilken Blanding i Synsforretningerne ogsaa gaar under Betegnelsen „Adskilligt (forskelligt) Overtømmer“. Selve Tømmeret er for det meste

tildannet med Økse eller skaaret paa „*Langsav*“, der fordrede to Savskærere og en „*Savgrav*“, hvorover „*Trækævlen*“ blev anbragt. Den ene Savskærer stod under Skæringen i Graven og den anden over Graven.

Selve Stolperne staar paa Sten, de saakaldte „*Syldsten*“, og Længen er „*stenet*“, det vil sige, at der er anbragt en stensat Grund under den, meget forskellig af Højde, og saavel Grundsten som Stolper følger gerne Terrænets Hældning. Kun faa Steder synes man ved Udskiftningen at have gaaet over til at anbringe Stuehusets Stolper paa „*Fodstykke*“ eller „*Fodtømmer*“, men i visse Egne af Amtet, især i den sydvestlige Del, er der *mellem* Stolperne, lige over Syldstenene, anbragt Tømmerstykker, de saakaldte „*Syldstykker*“, som er blevet lagt ind efter at Stolperne er rejst, og som tjener til Støtte for „*Hælene*“ eller „*Støjlerne*“, de lodrette Staver i de lerklinede Vægge. For det meste savnes dog Syldstykkerne i Væggene, og findes der saadanne, er de mangt et Sted anbragt i senere Tid som Underlag for de murede Tavle, som man hist og her indførte som Erstatning for de oprindeligt lerklinede.

Bindingsværkets Løsholter, som altsaa er de vandrette Tømmerstykker i Bindingsværkswæggen, anbragt lige under Vindueshøjde, er indsat i Væggen paa forskellig Maade. For det meste har man kun en Række af Løsholter, og disse kan da være indsat *mellem* Stolperne, saaledes at de er tappede i disse og fastholdes ved, at der gennem Stolpen og Tappen i Løsholtet er drevet en Trænagle. Andre Steder kan Løsholterne række over flere „*Fag*“ eller „*Væggerum*“, som Afstanden mellem Stolperne ogsaa kaldtes i ældre Tider. Naar Løsholterne bliver saa lange, kaldes de „*Sidebaand*“, og de er da ikke meget sværere end en Lægte, ja, man ser endog, at der i Overslagsberegninger fra Udskiftningstiden foreslaas „*Stenlægter*“ (svære Lægter til Tagsten) anvendt til Sidebaand. For disse Sidebaand skar man ud i selve Stolpen, saaledes at Sidebaandet kunde ligge plant med Ydervæggens Flade, og i Samlingen mellem Sidebaand og Stolpe slog man enten en Trænagle eller 1 à 2 smedede Søm. Sidebaandene synes dog sædvanligst at forefindes i den nordlige Del af Amtet, medens man i den vestlige Del kan finde Blandinger af Løsholt og

Fig. 19. Gaardinteriør fra Store Magleby paa Amager. H. Matthiessen fot.

Sidebaand, dog sjældent begge Dele i en Længe, og i den sydlige Del af Amtet, især ved Skovegnene, findes udelukkende Løsholter. En Særstilling indtager Amager paa dette Punkt, idet der næsten overalt i Bindingsværket der findes 2 Rækker af Sidebaand, og disse, saavel som Stolperne, er sorttjærede (se Billedet Fig. 19).

Foroven er Bindingsværkets Stolper tappet i Læden, det øverste Tømmerstykke i Bindingsværkswæggen, og Stolpetappen er saa lang, at den rager et Stykke op over Læden og danner en Støtte for Spærene, der er tildannede saaledes forneden, at de dels hviler direkte paa Læden, dels støtter mod Stolpetappen. Anbragt paa denne Maade vilde Spærene kunne skyde Ydervæggene udefter foroven, hvis ikke Ydervægsstolperne parvis var forbundne ved Husets Bjælker, der er samlede med Ydervæggens Stolper saaledes, at Bjælkens Ender er tildannet med en lang Tap, der er stukket igennem et Stolpehul, hugget gennem Stolperne oppe under Læden, og Bjælketappene, de saakaldte „Bjælkehoveder“, rager 5 à 6 Tommer (13—16 cm) uden for Stolpen, og i disse Hoveder er anbragt 1 à 2 Kiler eller Nagler paa Stolpens udvendige Side. Disse

Nagler hindrer Bjælken og Stolpen i at glide fra hinanden og derved ogsaa Ydervæggen i at blive skubbet ud foroven.

Mange Steder er imidlertid Bjælkerne anbragt saaledes, at de er „*glammede*“ eller skaaret halvt i halvt i Stolpens ene Side, men ogsaa paa denne Maade er det Bjælkehovedet (der her har hele Bjælkens Dimension), som holder sammen paa Ydervæggene. I senere Tider, omkring Midten af forrige Aarhundrede, blev det Skik at lægge Bjælkerne oven paa Læden og at tappe Spærene i Bjælkerne. Denne Konstruktionsmaade havde to store Fordele, idet Bjælkehovederne, der jo i ældre Tider var udsat for Forraadnelse, nu blev helt beskyttet af Taget, og man fik paa denne Maade større Højde i Stuerne. Dette sidste er sikkert Aarsagen til, at man i ældre Bindingsværkshuse, efterhaanden som Bjælkehovederne ikke kunde holde længere, udtog de gamle Bjælker og lagde andre ind i Bygningen oven paa Læden.

Spærene krydser, i de ældre Bygninger, hinanden foroven, og i Spærkrydset er lagt en „*Ryglægte*“ eller „*Rygaas*“. Denne Aas er gammelkendt i sjællandsk Tagværk, saaledes ses det f. Eks. af en Retssag vedrørende et Drab i Ledøje i 1632, at Manden, som Sagen drejer sig om, var „udkommen af huset oven paa *Rødgoesen* (Rygaasen) og sad der“. Denne Aas havde en vis konstruktiv Betydning i ældre Tid, idet Tagene, i hvert Fald i Amtets sydlige Del, kunde være tækket paa Rafter, en Tækning, hvis Ahner utvivlsomt gaar tilbage til Oldtiden, og den har f. Eks. været anvendt ved den Side 284 f.f. omtalte Gaard i Kløvested. Hvilende paa Rygaasen foroven og paa Læden forneden anbragtes et Lag af „*Rafter*“, lange og ikke alt for svære Grene, der altsaa havde samme Retning som Spærene og kunde være understøttede midtvejs af en Aas, anbragt paa tværs af Spærene (altsaa som vore nuværende Lægter). Paa tværs af og oven paa Rafterne blev anbragt et „*Brotag*“, et Lag af Risbøg-Kviste, der hindrede Halmen i at glide ned mellem Rafterne, og herpaa syedes Halmen ved Hjælp af „*Tækkevender*“ (Tækkekæppe) og Pilevidjer af Rødpil. Tæk-kemaaden er dog nærmest kun anvendt i Skovegne og er nu længst forsvunden og efterfulgt af den nyere, hvor Lægterne blev lagt vandret paa tværs af Spærene, fastholdt til disse med

Trænegler, der senere blev erstattede med smedede Søm. Til at fastsy Halmtaget til Lægterne anvendtes i yngre Tid Halm-simer eller Tækkegarn.

Spærene er foroven støttede ved det vandrette Tømmerstykke „*Hanebaandet*“, der for det meste er anbragt ret højt

Fig. 20. Dukkets Gavlfra et Hus i Højelse Sogn. C. A. Jensen fot.

oppe under Rygningen, og den øverste Trekant i Spærfaget kaldtes „*Skadegabet*“. Forneden paa Spærene er anbragt „*Skalke*“, korte Tømmerstykker, der rager et Stykke frem foran Ydervæggen og saaledes forlænger Taget ud over disse Vægge, som derved beskyttes mod Regn. Mellem Tagets Underside og Læden var Mellemrummet, det saakaldte „*Voks-bord*“, lukket med en Risfletning, hvorpaa var klinet Ler, senere har man lukket dette med raa Sten. Det var dog kun i Stuehusene, at Voksbordet er blevet lukket; i Lader, Loer og

andre Udhusrum er det som oftest aabent. Paa Tagets Rygning lægges Halm, og for det meste anbringes „Kragtræer“ (et Par Egetræstykker af ca. 2½ Alens Længde sammenholdt foroven med en Trænagle) over Halmen. Enkelte Steder har man, baade i den nordlige og sydlige Del af Amtet, lagt Græstørv „Taghustørv“ paa Tagrygningen i Slutningen af det 18. Aarhundrede. Gavltrekanterne „Overgavlene“ er nutildags for det meste af Brædder, der tjæres, og forneden forsynet med det saakaldte „Vandbrædt“, som har til Opgave at beskytte Gavlbjælken og Undergavlen mod Regnvandet fra Overgavlen. Somme Steder er Overgavlen klinet helt op til Hanebjælken. I ældre Tider havde man baade risflettede og „dukkede“ Gavle (se Fig. 20).

Dukkerne, der gerne var snoede af Ærtehalm, lagdes i Rækker ovenpaa hinanden ind mellem de lodrette Staver, der var anbragt i Gavltømmeret ligesom ved de lerklinede Vægge. Mellem hvert tredje eller fjerde Lag af Dukkerne vandt man en Kæp om Staverne og bankede dem fast ned over Dukkerne, hvorved disse blev liggende paa sin Plads. „Tavlene“ i Væggene (d.v.s. Mellemmurmmene mellem Bindingsværkstømmeret) er i de ældre Huse lerklinede. Løsholterne delte Væggene i to, en Overvæg og en Undervæg. I disse Vægge indsattes Staverne eller „Stejerne“ (Hælene eller Støjlerne), hvorom Væggene blev klinede, mellem Læden og Løsholtet, samt dette og Syldstykket, hvis et saadant fandtes, ellers stod Støjlerne direkte paa Grundstenene. Om Stejerne vandt eller „vendrede“ (flettede) man undertiden Hasselkæppe, saa at Tavlene inden Lerkliningen var fuldkomment risflettede. Selve Lerkliningen foretoges gerne af Byens Folk i Forening (se Aarbog for Hist. Samf. for Københavns Amt 1916, Side 96 o. f.), men i ældre Tider synes man dog at have haft særlige Folk til dette Arbejde, hvad man oplyses om ved et Skifte fra 1640 i Herstedvester, hvori det hedder „Lerklikkeren for det ny hus, han klinte, 9 dlr.“. Paa de Steder, hvor man har haft Sidebaand i Stedet for Løsholter, har Sidebaandene kun naaet et mindre Stykke ind i Vægtykkelsen, og man har da anbragt Stejerne eller Hælene lige bag ved Sidebaandene. Hælene skulde paa denne Maade være saa lange, at de naaede fra Læden og ned

til Grundstenene. Denne Form for lerklinede Vægge har man oftest brugt i den nordlige Del af Amtet, og til Hælene har man her gerne anvendt Granstænger.

I de Fag, hvori der fandtes Døre, har man over Dørene anbragt Tømmerstykker, de saakaldte „Dørhamre“. Disse har undertiden baaret Inskription, som oftest kun et Aarstal for Længens Opførelse samt Mandens og Hustruens Navnetræk. Til de sjældnere Tilfælde hører i Københavns Amt en Inskription som den, der findes paa en Dørhammer fra Høje Taastrup, som nu er i Dansk Folkemuseums Eje. Den lyder saaledes:

O GODE GUD VI BEDER DIG AT DU BEVARE DETTE
HUUS FRA ILD OG UVEIR FARE DIG TEL ÆRE OG OS
TEL GAVEN DET BEDER VI I IESU NAVN AMMEN
ANNO AARET 18 43 ANDERS NILSSEN KIRSTEN
SØRENS DATTER.

Endnu skal blot anføres, at Gaardene som Regel blev hvidtede en Gang om Aaret ved Pinsetid, og at dette gerne var indført i Fæstebrevene fra Slutningen af det 18. Aarhundrede. Dørene var Hel- eller Halvdøre, beslaaede med Jernhængsler, og enten tjærede, — undertiden med Anvendelse af Farve i Tjæren, — eller ogsaa har man undladt at beskytte dem, og har ladet dem antage det Udseende som Tiden og Vejrliget efterhaanden har givet dem. Særligt godt forarbejdede er for det meste de gamle Porte, der gerne var tofløjede med en Indgangslaage i den ene Fløj. Portstolpen i den drejelige Fløj er gerne forneden forsynet med en Jernpig, der drejer i et Hul indhugget i en Kampesten under Portstolpen. Foroven er der i denne udarbejdet en rund Tap, hvorom der griber en bred Jernbøjle, som er fastgjort i Vægstolpen paa Siden af Portfløjen. Paa Bagsiden af Fløjene er anbragt „Revler“, baade vandrette og paa skraa opefter, og i disse Revler er Portens Brædder naglede, i ældre Tider med Trænegler, senere med smedede Søm. Foroven kan Portene være smykket med et udskaaret Brædt, hvori kan findes Aarstal for Længens Opførelse og Mandens og Hustruens Navnebogstaver.

Som før omtalt havde man tidligere blyindfattede Vinduer.

Disse, der nu er overordentlig sjældne i Københavns Amt, blev i nyere Tid erstattede med saakaldte „engelske Vinduer“, det vil sige Vinduer med Træsprosser. I nyopbyggede Gaarde omkring forrige Aarhundredes Begyndelse var Vinduesinddelingen gerne ensartet og jævn, derimod ændredes i nyere Tid ofte Vinduerne, saa at man nu i samme Bygning som oftest finder den mest uensartede Vinduesfordeling, med Vinduer i alle Størrelser og Former, hvad der egentlig ikke har virket forskønnende paa Bygningerne. Vinduerne var i ældre Tid ofte blaamalede og kun sjældent til at lukke op. Først i 1830, da man frygtede Koleraens Komme, kom der et Paabud om, at i hvert Fald ét af Vinduerne i hver Stue skulde kunne lukkes op.

Mange andre Træk kunde vel tilføjes, hvad der her er meddelt om Byggeskikken i de gamle Gaarde, men det væsentligste er dog vistnok her medtaget. Det maa dog tilføjes, at saavel Gaardsplads som Bryggers og Stald i Almindelighed var brolagte, og at Loerne havde Lergulv. Derimod savnedes Gulv i Laderummene, ligesom man som oftest ikke havde Loft i andre Udhusrum end i Staldene, hvor Lofterne kunde være af „Bøgeflæk“, tynde gennemskaarne Bøgestammer, hvorover var lagt et Lerlag paa ca. 3" (8 cm) Tykkelse.

Som Aarene gaar, forsvinder de i Forvejen ikke særligt talrige gamle Gaarde saavel i Københavns Amt som i andre Egne af vort Land, og med dem uddør en Byggeskik, der maaske bedst af alt giver Udtryk for vort gamle Bondeliv og dets Udvikling gennem Tiderne. Mangt et værdifuldt kulturhistorisk Minde er vistnok i Stilhed gaaet tabt, uden at der er blevet givet synderligt Agt paa, hvad det var, som forsvandt. At undersøge de faa Rester, der er levnet os og som sikkert endnu gemmer mangt og meget af Interesse, maa derfor være et Maal for Fremtiden, saaledes at man derved for Efterverdenen faar reddet de vigtigste Oplysninger og Minder om vor gamle Landbokultur, en Kultur som begynder i Oldtiden og som har været i stadig Udvikling gennem Middelalderen helt ned indtil det sidste halve Aarhundrede før vor Tid, hvor den nyere Tids Industrialisering saa at sige overklipper Forbindelsestraaden med den gamle Udvikling.